

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Geconserveerd koningschap: Regentes Emma en Wilhelmina's erfenis

Diependaal, I.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Diependaal, I. M. (2013). Geconserveerd koningschap: Regentes Emma en Wilhelmina's erfenis.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 4. ‘t Is treurig maar ’t is een vorstenhuis en decadence en in de toekomst zal ’t nog veel erger worden’. Koningin Emma te midden van een chaotisch hof in de laatste levensjaren van Willem III

De Koning verveelt zich schromelijk & H.M. is van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat op straat ik geloof tot grote ergernis van haar gemaal & ik vind het ook zeer weinig koninklijk zoo overal in te kruipen, maar de Burgemeester van Amsterdam die niet vrij te pleiten is van indringerigheid haalt haar overal heen en H.M. laat zich meêtronen door den eersten den besten die er slag van heeft. Over ’t geheel genomen is niet alles recht vorstelijk ingericht en er is ook niemand die enige goede leiding geeft. ’t Is treurig maar ’t is een vorstenhuis en decadence en in de toekomst zal ’t nog veel erger worden. Ik benijd B. die hier bij mij was & die er met een mooi pensioen uit is, ik wenschte dat ik met hem kon ruilen. Maar wat zal ik u met mijn klachten vervelen, ik troost mij met de gedachte ik er voor betaald word, maar ‘t aureole van het koningschap is er geheel af, waarlijk hier zou ’t even goed & beter misschien, met een republiek kunnen doen, over weinige jaren zullen wij toch feitelijk een republiek hebben & dat nog met een president of presidente die er mijns inziens laatst geschikt persoon voor is.¹

Koninklijk particulier secretaris S.M.S. de Ranitz wond er in 1885, in een brief aan zijn echtgenote, geen doekjes om: Nederland had een vorstenhuis *en decadence* en het zou alleen maar erger worden. Door de jaren heen had hij in zijn brieven aan zijn echtgenote al vele frustraties van zich af geschreven over het weinig aangename leven aan het hof van koning Willem III. De meritocratisch ingestelde De Ranitz was een man van relatief eenvoudige komaf die dankzij een militaire carrière vooruit was gekomen in het leven.² Hij nam een hofbetrekking als ordonnance officier aan in de hoop dat hij in de toekomst zou kunnen gaan dienen bij het regiment ‘Grenadiers en Jagers’. Dit was vanouds het keurcorps binnen het Nederlandse leger.³

De functie van ordonnance officier betekende echter aanwezig zijn in de omgeving van de koning zonder veel om handen te hebben. Voor de intelligente De Ranitz was dit een ware kwelling. Bovendien had hij snel last van heimwee en kon hij het niet op prijs stellen dat het hof zich regelmatig buiten Den Haag verplaatste. Binnen het Loo kreeg hij tenminste ‘een ordentelijke kamer en ordentelijke wasgelegenheden’ waar hij zijn kleren kon uitpakken en opbergen. In Amsterdam was echter alles ‘hoogst primitief & gebrekkig’.⁴ Zijn echtgenote, eveneens van eenvoudige komaf, had daarnaast weinig begrip voor het leven dat De Ranitz aan het hof moest leven. Het was een poppenkast met ‘aanhoudend verkleeden en rondlummelen.’ De Ranitz kon goed begrijpen dat de koning er niet veel plezier in had, maar hij kon zich er tenminste in troosten ‘dat hij er voor betaald wordt, en naar mij voorkomt, zelfs beter dan ik.’⁵

In een eindeloze reeks van brieven probeerde De Ranitz zijn echtgenote ervan te overtuigen dat het om financiële redenen verstandig was om aan het hof te blijven. Hij wilde zijn kansen op promotie naar de ‘Grenadiers en Jagers’ ook niet voortijdig blokkeren. Vanaf

---

¹ S.M.S. de Ranitz, particulier secretaris van Willem III, aan zijn echtgenote. 11 april 1885. KHA G33-7. Zie voor een soortgelijk, feller verwoord relaas: W.F. von Barnekow-Tindal, *Achter de schermen! Onthullingen uit onze ‘deftige kringen’* (Amsterdam 1890) 29-30, 49-50.

² De gestage carrière is te volgen via zijn aanstellingsbesluiten, in 1973 overgedragen door jhr.mr. H. de Ranitz aan het Koninklijk Huisarchief: KHA G33-5.

³ Zie bijvoorbeeld brieven De Ranitz aan zijn echtgenote, 31 augustus 1882, 23 oktober 1882, 29 november 1883, 8 april 1885, 13 oktober 1885: KHA G33-7. Vergelijk Marcel Verburg *Koningin Emma. Regentes van het koninkrijk* (Baarn 1989) 70.

⁴ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 14 april 1885.

⁵ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 5 mei 1881.

oktober 1881 kreeg De Ranitz als tweede particulier secretaris de kans om zijn talenten beter te ontplooien. Hij beseftte heel goed dat hij naar voren werd geschoven omdat hij als een van de weinigen veel gedaan kreeg bij de koning, maar aan het hof was het niet moeilijk om niet de domste te zijn, 'het zijn juist niet de knapste mensen, die aan men aan een Hof plaatst, en zijn ze knap dan verstompt dat leven, de goedheid en het egoïsme die verstandelijke ontwikkeling spoedig genoeg.' Over de meeste van zijn collega's met militaire achtergrond dacht De Ranitz weinig positief: tevreden met zichzelf, adoratie van hun positie, ijdel en adeltrots. Bovendien bleef een stuk frustratie over zijn eentonige leven dat voornamelijk achter de schrijftafel werd doorgebracht.⁶

In zijn brieven aan zijn echtgenote schreef De Ranitz vooral zijn ongenoegen over zijn koninklijke bazen van zich af. Na drie maanden kreeg hij spijt dat hij particulier secretaris was geworden: het leven met de humeurige koning was waarlijk geen leven. Ook tegen de hofdames van zijn echtgenote was Willem III zodanig onaangenaam dat zij ontslag wilden nemen. Zijn dochtertje was waarschijnlijk niet veel beter. 'De Koning ging rond met het prinsesje; ze zei "dag mijnheer" tegen iedereen. Dat deed het kind heel aardig, ge zoudt gedacht hebben, vader en dochter gelijkelijk zachtaardig. Maar helaas.'⁷ Koningin Emma was vriendelijk tegen hem, maar hechte zich veel te veel aan haar familie. Na verloop van tijd gaf hij het op 'die vrouw te begrijpen', want hij kwam er toch niet verder mee. Veel waardering kon hij niet voor haar hebben. De Ranitz gaf de voorkeur aan de koningin van België: 'zij is een *echte* koningin in houding & manieren, uiterlijk en alles en maakt die impressie op een ieder'.⁸

De organisatorisch sterke De Ranitz ergerde zich vooral tijdens de reizen naar Emma's ouderlijk huis. 'Z.M. zegt niet veel, en H.M. stuurt alles zoveel mogelijk in haar vermogen in de war. Het is met recht een huishouden van J. Steen en dat alles wekt mijn ergernis op, zoals het op alle reizen tot nog toe gedaan heeft.' Het hof van Emma's ouders wekte nóg meer weerzin op. 'Gisteren avond hadden wij nog een afscheidsdiner, het is treurig en ergerlijk om te zien hoe men daar ginds er Z.M. exploiteert & en op zijne beurs aast, ik geloof dat men in die familie dood arm is en bij het huwelijk alles opofferde om een rijke schoonzoon te lokken of te verlokken. De geheele familie leeft er geloof ik van, er zou een comediestuk van te schrijven zijn. De vorst heeft mij een hogere orde van decoratie verleend, ik ruil nu een zilver kruis tegen een email, 't is aller vriendelijkst maar onder ons gezegd kan het mij niet veel schelen.'⁹

De kritische De Ranitz verwoordde wat in mildere bewoordingen ook elders te vinden is. Formeel was het huwelijk tussen koning Willem III en Emma van Waldeck-Pyrmont *ebenbürtig*, maar de sociale, politieke en economische situatie van de twee vorstendommen Waldeck en Pyrmont was niet te vergelijken met het koninkrijk Württemberg. Een eeuwenlange sterke huwelijkspolitiek stakte in 1878 en velen vreesden voor de consequenties in een tijd dat het Duitse keizerrijk zich in toenemende mate imperialistisch opstelde terwijl de continuïteit van de Oranjedynastie aan een zijden draadje hing. Ongeacht de kwaliteiten van de vrouw was Waldeck-Pyrmont niet de internationale koninklijke dynastie die de ministers beoogd hadden toen zij een aantal jaren eerder nadrukkelijk de voortzetting van de Oranjedynastie op de politieke agenda hadden gezet. De koning was in 1878 echter verliefd en had het zo zeer naar zijn zin binnen het eenvoudige familieleven van de prinselijke familie dat een huwelijksaanzoek niet kon uitblijven. De ambitieuze ouders namen het aanbod graag aan en in de eerste jaren waren diverse hofdignitarissen blij dat de koning tot rust kwam. Niet

⁶ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 11 december 1884, 9 en 17 oktober 1885.

⁷ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 16 oktober 1881, 31 augustus 1882.

⁸ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 20 oktober 1883.

⁹ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote 15 juli, 23 juli en 28 juli 1883. Het woordje 'dat' tussen 'geloof' en 'men' ontbreekt in het origineel (een in haast geschreven brief).

alle zorgen waren daarmee verdwenen. Willem III bleef namelijk wat hij in essentie was: een moeilijke, autoritaire man die gewend was dat alles om hem draaide en zijn slechte humeur botvierde op zijn omgeving. Een angstige particulier secretaris Dumonceau probeerde Emma in bescherming te nemen tegen haar echtgenoot. ‘Als God mij te hulp komt en bovenal mijn waardigheid beschermt zal ik die goede, lieve kleine Koningin niet benadelen, voor wie ik graag zal lijden.... De Koning is niet beter of slechter dan hij ooit geweest is, maar de gewoonte die hij had aangenomen uitsluitend voor zichzelf te leven maakt dat hij nu overal voetangels en hinder vindt door de aanwezigheid naast hem van een wezen dat ook het recht heeft te denken, te voelen en te handelen.’¹⁰

De situatie liep uit de hand naarmate de koning last kreeg van een nieraandoening die leidde tot bloedvergiftiging. In psychotische buien, die door personen in zijn omgeving slecht medisch te duiden waren, werd Willem III een zeer moeilijk mens voor zijn ondergeschikten.¹¹ Dumonceau kon zijn functie als particulier secretaris niet meer alleen aan. Hij droeg De Ranitz voor als assistent en later als opvolger. De in de ogen van Dumonceau ‘koelbloedige en qua intelligentie superieure De Ranitz’ daagde Willem III uit waar hij vond dat hij het gelijk aan zijn kant had. Naarmate het ziekteproces van Willem III vorderde was De Ranitz één van de weinigen die de koning aankon. Hij werd de belangrijkste intermediair tussen koningspaar en de hofhouding, Kabinet des Konings en ministers.¹²

De chaos aan het hof groeide met de ziekte van Willem III. Ook het aanzien van het koninklijk gezag kwam in gevaar: de koning trok zich zonder adequate verklaring steeds meer terug uit representatieve verplichtingen. Wilde speculaties deden de ronde en werden vooral in de buitenlandse pers uitgemeten. Was het koningshuis getroffen door een vervloeking waardoor het in zijn geheel zou uitsterven? Was er sprake van een erfelijke geestesziekte?¹³ Het koninklijk hof probeerde via zorgvuldig opgestelde berichten voor de *Staatscourant* de buitenwereld duidelijk te maken dat de koning ziek was en dus niet aan zijn constitutionele en representatieve verplichtingen kon voldoen. Het probleem was echter dat de geneesheren zelf niet goed wisten wat er met de koning aan de hand was en nauwelijks prognoses konden geven.¹⁴

De ziekte van de koning in combinatie met zijn lastig gedrag werd een groot probleem omdat tijdgenoten niet wisten in hoeverre de psychotische buien van de koning een gevolg waren van zijn nierkwaal of een onderdeel van zijn lastige persoonlijkheid vormden. Ook hoffunctionarissen gingen openlijk twijfelen aan het geestesvermogen van de koning en gingen zich zorgen maken over een kroonprinses die helaas naar haar vader leek te aarden.

Achter de schermen werd koningin Emma steeds actiever. Anders dan koningin Sophie hield zij zichzelf buiten politieke zaken en kreeg daarvoor vertrouwen en dankbaarheid terug. Zij kreeg onder meer de vrijheid om de jonge prinses Wilhelmina op te voeden naar eigen inzicht. Als gevolg van alle onzekerheden over de aard van de ziekte van de koning en het ontspoorde gedrag van de prinsen Willem en Alexander werd dit vooral een strenge,

---

¹⁰ *Sire.... (II)*, 40-41.

¹¹ Uitgebreide bloemlezingen in *Sire.... (II)*, 75-78, 83-84, 89.

¹² *Sire.... (II)*, 55-58, 74, 88-89.

¹³ Vgl. D.H. Couvee, *Leve de Willemlen!* (Den Haag 1958) 14-15, 37. Zie verder uitgebreide citaten in dit en vorig hoofdstuk.

¹⁴ De ministerraad liet berichten plaatsen in *De Staatscourant* op basis van teksten die werden aangeleverd door de particulier secretaris of de directeur van het Kabinet des Konings. NL-HaNA, Ministerraad, 1823-1984, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 907. Henriëtte van de Poll in een brief aan haar moeder, 3 november 1888. GA Zeist, Familie-archief Van de Poll, inv.nr. 481. Gepubliceerd in: Cleverens, *Niet verder dan ons Huis....*, 90. Zie voor telegrammen van het Kabinet des Konings aan de minister van Binnenlandse Zaken met mededelingen die in *De Staatscourant* konden worden opgenomen: NL-HaNA, Binnenlandse Zaken, Kabinet, 1814-1949, nummer toegang 2.04.26.02, inv.nr. 400. Vgl. de brief die De Ranitz vanaf het Loo aan Dumonceau: dictaat van een bulletintekst zoals professor Rosenstein het verstandig vond publiek te maken: NL-HaNA, Collectie 130 Dumonceau, inv.nr. 224. Brief van 17 januari 1889.

‘tuchtige’ opvoeding. Naarmate Willem III zelf het koninklijk huishouden minder en minder kon bestieren en bijzonder lastig voor zijn omgeving werd, begon koningin Emma steeds meer zelfstandig te handelen. Zij wist zich daarbij gesteund door De Ranitz die over zijn frustraties heen groeide naarmate hij een gewaardeerd medewerker binnen het zich veranderende huishouden werd.

Rond 1900 keek Willem Hendrik de Beaufort, op dat moment minister van Buitenlandse Zaken, in zijn dagboeken terug. ‘Het oordeel dat over de regentes zal worden uitgebracht, kan wel niet anders dan eenparig gunstig zijn. Zij zou in elken rang der maatschappij een plaats hebben ingenomen waarop zij uitblonk. Schrand en tevens buitengewoon werkzaam, met een sterk ontwikkeld plichtsgevoel, waarbij – wat bij vorstelijke personen zeldzaam is – zeer belangeloos. Toen zij zich in het huwelijk begaf met den koning was men in Nederland over de zaak zeer tevreden, maar dacht men niet zeer hoog van haar. Een jonge prinses, die zich liet vinden voor een verbindtenis met een bejaard vorst, met het verleden van Willem III, handelde alleen – zoo dacht men destijds – uit begeerte naar den titel van koningin. Gedurende haar huwelijk hield zij zich zeer op den achtergrond, maar men merkte toch spoedig dat zij geen verkeerden invloed uitoefende op den koning. De verhouding bleef altijd zeer goed; de koning behandelde haar eenigszins als een dochter, maar zij wist zich reeds dadelijk zeer goed te houden in haar moeielijke positie.’¹⁵

Een Duitse prinses uit Waldeck en Pymont

Koningin Emma keek in 1929 zelf terug op een eenvoudige, maar bevoorrechte jeugd. Arolsen, de residentie van het vorstendom Waldeck, was een klein en stil stadje met slechts tweeduizend inwoners. ‘Maar het was toch óók; de Residentie. Veel bekwame ambtenaren woonden er; er was een goedontwikkelde school, type ongeveer als hier de driejarige H.B.S. Wij thuis leerden misschien iets minder schoolkennis – de Duitse grammatica kwam een tikkeltje tekort – maar onze belangstelling was levendig. Dat ontwikkelt toch ook.’ Arolsen lag geïsoleerd van de grote buitenwereld. ‘Weet u hoe omslachtig het reizen uit Arolsen toen was? Als wij naar Pymont trokken ’s zomers... geen spoortrein! Zoo’n uur of 8 in een rijtuig. Onze vader was vorst van Waldeck en Pymont. Wij woonden daar in een oud kasteel, met een gracht er om, en een ophaalbrug. Ja, van de naaste spoorwegverbinding lag Arolsen 2 uur af. Toch kwamen er telkens vreemden: inspecteurs; generaals, kerkelijke overheden. De stad bezat geen goed hotel. Onze vader bood al gauw gastvrijheid aan op het paleis, Moeder had een groote begaafdheid om met menschen om te gaan, hen tot hun recht te doen komen. Wij als dochters hebben getracht moeders voorbeeld te volgen, ook in hare sociale belangstelling. Ieder van ons weer anders, naar eigen persoonlijken aanleg.’¹⁶

In dit kleine, maar gastvrije vorstendom Waldeck en omringende gebieden vond in de tweede helft van de negentiende eeuw een ontwikkeling plaats die in Nederland met argusogen werd bekeken en daarom cruciaal was in de discussie over vorstelijke huwelijken en de toekomst van de dynastie Oranje-Nassau: het militaristische Pruisen breidde zijn invloedssfeer over andere Duitse gebieden gestaag uit. In Nederland bestond de vrees dat ook het eigen land ten prooi zou gaan vallen aan de Duitse annexatiedrift.

De kiem van het Duitse keizerrijk lag in het revolutiejaar 1848, maar de liberaal georiënteerde nationale vergadering in de Frankfurter Kirche had weinig invloed en werd in haar streven naar een Duitse grondwet tegengewerkt vanuit het koninkrijk Pruisen. Hetzelfde autoritaire Pruisen maakte in 1870 en 1871 echter voluit gebruik van het natiekwekende voorwerk dat decennialang door de Duitse nationale beweging was verricht om tot een

---

¹⁵ *Dagboeken en aantekeningen van Willem Hendrik de Beaufort*, II, 1026.

¹⁶ Interview van W. van Itallie-Van Embden met koningin Emma, ‘Op audiëntie bij H.M. de Koningin-Moeder’, *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 9 januari 1929.

‘huwelijk tussen water en vuur’ te komen: het Duitse nationalisme werd losgemaakt van het liberalisme en vervolgens gecombineerd met een Pruisisch streven om via de militaire route tot een staatkundige Duitse eenheid te komen. Na een aantal oorlogen wist Pruisen onder leiding van Otto von Bismarck in Noord-Duitsland, via het vormen van de ‘Noord-Duitse Bond’, een territoriale grootmacht te worden. Dankzij een oorlog in 1870-1871 tegen Frankrijk ontstond een bondgenootschap tussen Noord-Duitsland en een aantal soevereine staten in Zuid-Duitsland: Beieren, Württemberg, Baden en Hessen-Darmstadt. Als gevolg van dezelfde oorlog werd bovendien de staatkundige relatie met Oostenrijk verbroken. Terwijl Oostenrijk noodgedwongen tot een vergelijk kwam met Hongarije en de keizerlijk-koninklijke dubbelmonarchie ontstond, maakte de isolatie van Oostenrijk de weg vrij een Duitser keizer te laten verkiezen zonder de stem van de grootmacht die eeuwenlang de keizers van het Duitse ‘Heilige Roomse Rijk’ had geleverd. Na de overwinning op Frankrijk kon daarom in de spiegelzaal van Versailles een luisterrijke bijeenkomst plaatsvinden: in het paleis dat eeuwenlang symbool had gestaan voor vorstelijke allure werd op 17 januari 1871 het Duitse keizerrijk uitgeroepen. Koning Wilhelm I van Pruisen werd keizer, de Pruisische minister-president Von Bismarck werd de Duitse rijkskanselier.¹⁷

In Nederlandse ogen was dit een gevaarlijke ontwikkeling omdat Bismarck op slinkse wijze gebruik had gemaakt van het gedachtegoed van de Duitse nationalist. De vroege Duitse nationalist dachten in termen van een Duitse identiteit die ontstaan en gevormd was in het Heilige Roomse Rijk. De noordelijke Nederlanden hadden zich daarvan in 1648 formeel afgescheiden, maar de zuidelijke (Oostenrijkse) Nederlanden waren onderdeel gebleven tot de ontbinding daarvan in 1806. In de ogen van Duitse nationalistische auteurs waren de oude Germanen de moderne Duitsers. Ook Nederlanders konden daarom betrokken worden bij het uitbouwen van Duitse nationalistische gevoelens. Vanuit economisch standpunt werd politieke inlijving van Nederland, België en Zwitserland door de Duitse nationalist zelf noodzakelijk geacht.¹⁸

Bismarck bleek bij zijn staatkundige voornemens andere plannen en prioriteitstellingen dan een annexatie van Nederland te hebben. De schrik zat er bij veel Nederlanders echter goed in. Na het stichten van het keizerrijk waren velen bang voor een Duitse culturele overheersing. Met de opkomst van een agressieve Duitse economische en imperialistische politiek ontstond een angst voor annexatie: op deze wijze kon Duitsland gemakkelijk de rijke kolonie Nederlands-Indië verwerven.¹⁹

Het vorstendom Waldeck, met een dynastie die terug ging tot de twaalfde eeuw, was dit annexatielot reeds beschoren. Waldeck was klein en tot 1847 officieel een leengebied van het aangrenzende Hessen. De vorsten traden echter op als soevereine vorsten. In 1866 sloot Waldeck zich aan bij de Noord-Duitse Bond. Een jaar later kwam Waldeck via het accessieverdrag onder een Duitse *landesdirektor* te staan. George Victor, Emma’s vader, verloor vrijwel al zijn bevoegdheden: hij mocht geen buitenlandse politiek en nauwelijks meer een binnenlands beleid voeren. Als vorst bleef hij titulair de hoogste kerkelijke instantie, maar door de grote politieke en financiële afhankelijkheid van ‘verdragspartner’ Pruisen was Waldeck nauwelijks meer zelfstandig te noemen. Als gevolg van financiële problemen was het een sober hof zonder societyleven, maar een grote nadruk op geestelijke ontwikkeling en humanitaire dienstverlening. Uit politieke berekening vermeed George Victor openlijke distantie van het militaristische Pruisen; hij neigde naar de meer liberale opvattingen van de

---

¹⁷ Sebastian Haffner, *Van Bismarck tot Hitler. Het Duitse Rijk 1871-1945 (Von Bismarck zu Hitler. Ein Rückblick*, 1987; Bloemendaal 1988) 17-34. Sebastian Haffner, *The Rise and Fall of Prussia (Preussen ohne Legende*; London, vierde druk 2003) 116-138. Beening, *Onder de vleugels van de adelaar*, 47-50, 60-61. Michael Stürmer, *The German Empire, 1871-1919* (London, 2e editie 2002) 5-10.

¹⁸ Beening, *Onder de vleugels van de adelaar*, 23-34, 38-39.

¹⁹ Beening, *Onder de vleugels van de adelaar*, 61, 66, 93-95.

Zuid-Duitse vorsten. Zijn echtgenote Helena was een geboren prinses van Nassau. Zij had nooit goed had kunnen verwerken dat haar broer onttroond was en bracht haar anti-Pruisische gevoelens over op haar kinderen. Emma sprak er openlijk over met Nederlandse politici, waaronder de Beaufort. ‘De Regentes had een zeer sterk gevoel voor recht en wat zij in hare kinderjaren in Duitschland had gezien, toen Bismarck daar het beginsel van geweld boven recht in toepassing bracht, was haar altijd bijgebleven. Zij kon het eens gepleegde onrecht niet vergeten.’²⁰

De verlichte levensinstelling van George Victor en Helena van Waldeck weerspiegelde zich vooral in de opvoeding van de kinderen. ‘We hadden jarenlang een Engelse gouvernante. Ze voelde zeer sociaal. Ze sprak ons over arbeidsverhoudingen, sociale instellingen, het leven van fabrieksarbeiders, toen meestal nog zeer treurig. Ze gaf niet alleen lessen; ze schiep ook een sfeer om ons onderwijs. Daar is een kind nog het meest gevoelig voor.’ Bovendien had Emma naar eigen zeggen het voorrecht om in een groot gezin op te groeien. ‘Een natuurlijke hulp bij de opvoeding. Je voedt elkaar op! Je leert: toegeven, niet je wil doordrijven, achterstaan ter wille van een ander.’ Het zeer eenvoudige leven in Arolsen was voor de kinderen gelukkig geweest en voor zijn tijd erg breed geweest. ‘We leerden uitstekend handwerken; ook teekenen... Fransche literatuur van een Franschman. Litteratuur behandelden we à fond. Geschiedenis ook.’ Emma’s vader las veel wetenschappelijke werken en vertelde daarover aan zijn kinderen. ‘Maar de praktijk van de opvoeding berustte bij onze moeder. Heel jong al hielpen we mee in haar liefdadigheidswerk.’ Juist de geringe omvang van Arolsen was een voordeel: ‘De verhoudingen waren kleiner. Men kon ze overzien. Alles was bij de hand. Werkelijk: een miniatuur-omgeving; ze gaf je gelegenheid om je in de details te verdiepen. Maar ook in de bredere lijn werden we ingewijd: onze moeder was hoofd van vele vereenigingen; moesten er statuten gewijzigd worden, nieuwe worden gemaakt... moeder besprak dat met ons.’²¹

Een ambitieuze huwelijkspolitiek

In 1878 hoorde Willem III, op bezoek in Weimar, de loftrompet steken over de dochters van George Victor en Helena van Waldeck en Pymont. Hij reisde door naar het kuuroord Pymont waar de familie op dat moment resideerde. ‘Neen, niet voor een kuur’, zo verklaarde Emma tijdens een kranteninterview in 1929. Hij kwam speciaal bij de vorstelijke familie op bezoek. ‘Hij bleef eerst 4 dagen; kwam later terug; toen volgde onze verloving.’ De koning had op dat moment ook geen expliciete reden om zich in een kuuroord als Pymont op te houden want de koning was in zijn eerste huwelijksjaren gezond. ‘Heel gezond. Hij kon alles: zwemmen, rijden. Hij deed wel eens een kuur in Wildungen, maar meer uit voorzorg.’²²

Op zoek naar een huwelijkspartner was de koning in Pymont van harte welkom. Ter compensatie van het verlies aan staatkundig belang en om dynastiek nog enigszins van betekenis te zijn, voerde het vorstelijk paar een actieve huwelijkspolitiek. De dochters werden op een toekomstige verantwoordelijke taak voorbereid en de meesten stelden hun ouders niet teleur: drie van hen traden toe tot een regerend Europees vorstenhuis. Dochter Marie trouwde

---

²⁰ Citaat: *Dagboeken en aantekeningen van Willem Hendrik de Beaufort*, II, 1029. G. Menk, ‘Koningin Emma en Waldeck’, in: C.A. Tamse (red.), *Koningin Emma. Opstellen over haar regentschap en voogdij* (Baarn 1990) 99-123, alwaar 100-108. E. van Heuven-Van Nes, ‘Emma’s jeugd en huwelijk’, in: *Wij zijn er nog. Het regentschap van koningin Emma 1890-1898* (Apeldoorn 1989) 10-20, alwaar 10.

²¹ Interview met koningin Emma. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 januari 1929.

²² Interview met koningin Emma. *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 januari 1929. Vgl. koningin Sophie aan Lady Malet, 3 februari 1877. *Vreemdelinge in Den Haag*, 262.

in 1877 met de latere koning Wilhelm II van Württemberg, in 1878 volgde Emma en dochter Helene trouwde in 1882 met een zoon van koningin Victoria, prins Leopold.²³

De Britse prinses Alice, dochter van Helene en Leopold, beschreef veel later in puntige bewoordingen de huwelijkspolitiek van haar grootmoeder. De vorstin was een briljante, fascinerende vrouw die oprecht geïnteresseerd was in literatuur. Ook was zij een niet te evenaren huwelijksmakelaar. Vorstin Helena was een volhardende hypochonder die het grootste deel van haar tijd in bed doorbracht en klaagde over haar zwakke gezondheid. Daarmee eiste zij bijzonder veel aandacht, diensten en sympathie van haar omgeving op. Zodra een dochter de huwbare leeftijd bereikte en een geschikte huwelijkskandidaat aan de horizon verscheen, herstelde zij echter snel van haar ziekbed met een levendigheid die verlamvend werkte op de beoogde huwelijkskandidaat.²⁴

In de familieoverlevering van de Waldecks is een soortgelijk anecdotisch verhaal voort blijven leven. Op 28 juli 1878 stonden drie huwbare dochters van George Victor door een raam van het slot Pymont toe te kijken hoe het rijtuig met Willem III over de ophaalbrug denderde. De eerste dochter zei: 'Ik heb al een ander'. De tweede dochter hield het op: 'Die is mij te oud'. De derde, Emma, zei echter: 'Men kan die arme man toch niet zo alleen naar huis laten gaan!'²⁵

Particulier secretaris Dumonceau zat naast Willem III toen het rijtuig over de brug, via een grote poort, een soort fort binnenreed. Zij werden in de grote salon ontvangen. De vorstin zat daar op een sofa met haar dochters Pauline en Emma. De meisjes maakten meteen een goede indruk op de koning en zijn secretaris, maar aanvankelijk had de koning vooral oog voor prinses Pauline, de latere vorstin van Bentheim. 'Daarna bespeurde ik ineens duidelijk, dat hij verrukt was van prinses Emma, die knapper was. Zij was toen slank en goedgebouwd en haar jonge-meisjesgezicht verried schranderheid en een grote goedheid.' Tijdens het gedenkwaardige vierdaagse bezoek vergezelde de prinsessen de koning op een 'prachtige' rijtoer en beklommen met hem een 'geweldig hoge uitkijktoren'. 'Men kan wel zeggen dat de liefde dan wel geen vleugels had gegeven maar toch wel benen aan de Koning, die anders traag en op zijn gemak gesteld, de talrijke traptreden beklom die tot boven op de toren leidden.'²⁶

De koning keerde terug naar Nederland en vertelde aan Dumonceau dat hij de hand van prinses Emma wilde gaan vragen. In Pymont had hij al een belangrijke afspraak gemaakt: in het najaar zou hij het 25-jarig huwelijk van het vorstelijk paar gaan meevieren in het residentiestadje Arolsen. Met een groter gevolg keerde de 61-jarige koning inderdaad terug naar de vorstelijke familie met zijn gemoedelijke hofleven en vroeg de hand van de twintigjarige Emma. Na het ja-woord werd Dumonceau belast met het aankondigen van de gebeurtenis aan groothertogin Sophie van Saksen-Weimar-Eisenach, wier dochter minder genegen was geweest koningin van Nederland te worden. Tot grote verbazing van Dumonceau reageerde zij buitengewoon vriendelijk en zei: 'Dankzij dit huwelijk komt de achtbaarheid onder het dak des Konings terug!'²⁷

---

²³ De overige dochters zouden, zoals Maarten Iman Pauw van Wioldrecht het uitdrukte, meer in hun eigen milieu trouwen (zie inleiding). De tweede dochter Pauline trouwde met Alexis, prins van Bentheim-Steinfurt. Elisabeth trouwde met Alexander, graaf van Erbach-Schönberg. Emerentia van Heuven-Van Nes, *Koningin Emma der Nederlanden. Prinzessin zu Waldeck und Pymont. 1858-1934* (Waldeck/Pymont 2008) 19-20. Dit essay verscheen ter begeleiding van een dubbeltentoonstelling over koningin Emma in haar twee ouderlijke huizen ter gelegenheid van haar 150ste geboortedag. Heuven-Van Nes, 'Emma's jeugd en huwelijk', 13- 14, noot 9 blz. 21.

²⁴ *For my grandchildren. Some Reminiscences of Her Royal Highness Princess Alice* (London 1966) 41-42.

²⁵ Van Heuven-Van Nes, *Koningin Emma der Nederlanden*, 20. Heuven-Van Nes, 'Emma's jeugd en huwelijk', 13-14, noot 9 blz. 21. De anekdote werd aan de auteur verteld door Prinz Oskar Arnold zu Bentheim und Steinfurt, kleinzoon van Emma's zuster Pauline.

²⁶ *Sire II*, 23.

²⁷ *Sire II*, 24-25.

De koning bleef maandenlang logeren en langzaam aan verzamelde zich een Nederlandse minihofhouding te Arolsen. De individuele meningen bleven niet uit. Ordonnance officier De Ranitz was kritisch over de aanstaande koningin. Zij was volstrekt niet lelijk, vriendelijk maar wat gedwongen in de omgang. In korte tijd had zij opmerkelijk goed Nederlands leren spreken. Zij sprak iedereen in het Hollands aan. Over Emma's innerlijk hoorde De Ranitz niets dan goeds en zij had een sympathieke indruk gemaakt, maar verdere beschouwingen vertrouwde hij niet graag aan het papier toe. Ook impressies over andere personen deelde hij liever later persoonlijk mee.²⁸

L.R. Beijnen, oud-rector van het Haagse gymnasium, was degene die Emma in korte tijd zo goed Nederlands leerde spreken. Ook onderwees hij haar in de aardrijkskunde, bronnen van welvaart en handel in Nederland, en vaderlandse geschiedenis. Hij bracht Emma op de hoogte van de staatsinstellingen en de 'mannen van betekenis op verschillend gebied in ons Vaderland'.²⁹ De sterk religieuze Beijnen was een gevierd orator in kunstminnende kringen en een overtuigd orangist die sterk geloofde in de heilige missie van Oranje om de Nederlandse natie te vrijwaren van tirannen als Filips II en Napoleon.³⁰ Zwaar onder de indruk schreef hij een goede vriend: 'Ik wist niet dat 't bestond voordat 't bekend werd, dat Z.M. hier een Koningin had gevonden voor Zijn hart en Zijn land.' Over de bruid was Beijnen vol lof: 'Prinses Emma is een zeer krachtige persoonlijkheid met een zeer beslist wil. Zij verkeert in 't volle besef van 't geen ze gaat doen en dit zal ze trachten te ondernemen in hoogere kracht... Prinses Emma wenscht Koningin te worden, maar om te dienen en in dien dienst groote dingen te verrichten.... 't Is alleraangenaamst met zulk een edele hooggeplaatste en krachtige vrouw te arbeiden.'³¹

Lucas Ebersson, de officiële 'architect des Konings', verbaasde zich vooral over het saamhorigheidsgevoel binnen Emma's familie. De liberaal georiënteerde Ebersson had tussen 1873 en 1876 een kunstzaal op Paleis het Loo ontworpen en laten uitvoeren. Ebersson stond in hoog aanzien bij Willem III, die hem vriendelijk en joviaal tegemoet trad. Willem III sprak menig uurtje met zijn architect over grootse bouwplannen die grotendeels nooit werden uitgevoerd.³² Ebersson werd naar Arolsen ontboden om een gedenksteen te ontwerpen ter gelegenheid van het huwelijk en schetste in brieven aan zijn echtgenote een beeld van een gemoedelijk hof waar de heren na het diner biljart speelden terwijl Ebersson samen met de koning op de sofa een sigaar rookte. De verhoudingen waren uitstekend. 'Het is in een woord een zeer lief gezellig familieleven.' De aanstaande koningin was een 'alleraardigst lief mensch die zeer veel takt schijnt te bezitten om met Sire om te gaan. Het was aardig om te zien toen zij gisteren uit de Kerk kwamen en zoo gearmd als twee zeer gelukkige wezens huiswaarts keerden, een ieder trof dit en werkelijk er is hoop dat de Koning, nu hij het huiselijk leven hier zoo bijzonder goed leert kennen, nog gelukkige dagen te gemoet gaat, er

---

²⁸ KHA G33-7: De Ranitz aan zijn echtgenote, 30 december 1878 en 4 januari 1879.

²⁹ J. Dyserinck, *Dr. L.R. Beijnen* ('s-Gravenhage 1906) 53-54.

³⁰ Zie de rede die Beijnen in november 1863 hield te midden van het Letterkundig genootschap ter gelegenheid van het feest van 'de zeventiende november' (het "Oranje boven" won het op 17 november 1813 in Den Haag van de Franse overheersing) in het Haagse theater Diligentia. L.R. Beijnen, *De 17de November. Feestrede en feestzang* ('s Gravenhage 1863). Een gloedvolle beschouwing hoe Beijnen tijdens zijn rede zijn publiek emotioneel meevoerde in: *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 21 november 1863.

³¹ KHA A47-I-3: kopie van een brief van L.R. Beijnen aan J.P. Hasebroek, 25 oktober 1878. Het betreft een getypte kopie op het briefpapier van de koningin-moeder uit de vroege 20ste eeuw.

³² H.W.M. van der Wyck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel* (Alphen a/d Rijn 2^e druk 1983) 390. KHA G24 nummers 4 t/m 10. In Eberssons archief, zoals het berust in het Koninklijk Huisarchief, bevinden zich opvallend veel knipsels uit de *Arnhemsche Courant*. KHA G24-15. Zie Maarten Schneider en Joan Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (Baarn, 4^e geheel herziene druk 1968) 158-160 voor de achtergronden van deze liberale krant. H.W.M. van der Wyck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel* (Alphen a/d Rijn 2^e druk 1983) 390. KHA G24 nummers 4 t/m 10.

is hier zo weinig stijfheid, alles gaat ongedwongen. Men mag praten met zijn buurman of Dame en overburen, dit alles gaat zoo best mogelijk.’³³

Eberson was vol lof over Emma’s familie. Emma’s vader kon goed tegen zijn verlies tijdens het biljartspel en toonde zich voortdurend de meest opgeruimde man van de wereld. ‘Het is een waar genot hier de gulle hartelijke lieve toon bij deze vorstelijke familie gade te slaan en onzen Koning is naar het mij thans toeschijnt regt gelukkig. De prinses Emma is ook een allerliefste persoon en schijnt bij alle hare deugden, veel energie te paren zoo dat ik er niet aan mag twijfelen of hare verschijning in ons land zal zeker eene gelukkig zijn.’ De koning was terecht trots op zijn huwelijkskeuze: ‘Z.M. is vol van het lieve karakter en de goede eigenschappen zijnen bruid. Nu het is dan ook een lief vrouwtje dit kan gerust gezegd worden.’³⁴

De verliefde koning liet zich verleiden tot het sluiten van een opmerkelijk huwelijkscontract dat in schrill contrast stond met hetgeen in 1838 door koning Willem I en koning Wilhelm van Württemberg was uitonderhandeld aangaande het huwelijk van de toenmalige erfprins met prinses Sophie van Württemberg. In 1838 had de koning van Württemberg, conform het familiereglement van zijn huis, een huwelijkschat van 100.000 florijnen gedoneerd. Hij gaf zijn dochter ook een uitzet mee die conform haar geboorte en rang was en zij kon vrij beschikken over een omvangrijk persoonlijk fortuin, een erfenis van haar moeder Catherina Paulowna. Het huwelijkscontract zelf vermeldde het niet, maar Sophie arriveerde onder meer met 88 paar schoenen, 72 tafelkleden, 286 servetten en 150 zakdoeken.³⁵

Dit huwelijkscontract uit 1838, dat in alle opzichten een *ebenbürtig* huwelijk weerspiegelde, was een fraai boekwerk met roodfluwelen omslag met een verguld wapen op de voorzijde en achterin een vergulde zegel met dubbele kwast. Emma’s huwelijkscontract van 7 december 1878 was alleen al in vorm veel eenvoudiger. De vorst van Waldeck-Pyrmont doneerde een bruidschat van 40.000 Nederlandse guldens en een uitzet zoals gebruikelijk was voor zijn huis. Details bleven ongenoemd. De bruidschat was laag, maar koning Willem III verbond zich om zijn echtgenote 40.000 gulden per jaar aan kleed, hand- en spiegelgeld uit te keren waarover de koningin vrijelijk kon beschikken. Nadrukkelijk werd toegezegd dat de aanstaande koningin van dit speldengeld geen hofdienaren hoefde te onderhouden.³⁶ Vergeten was de kwestie dat koningin Sophie in 1839 slechts 20.000 gulden was toebedeeld en haar nooit verhoging was toegekend. In 1871 moest zij de bemiddeling van de directeur van het Kabinet des Konings zoeken omdat zij na haar scheiding van tafel en bed van dit bedrag ook een zelfstandig huishouden moest financieren en bovendien bijdroeg aan het onderhoud van prins Alexander. Noodgedwongen teerde zij in op haar privé-vermogen maar dit was veel kleiner dan dat van koningin Anna Paulowna was geweest en inmiddels was zij niet meer in staat om haar hofdames uit te betalen.³⁷

Het via de grondwet geregelde staatsinkomen van Willem III was evenmin verhoogd, maar een verliefde koning gaf de prinses van Waldeck en Pyrmont onmiddellijk het dubbele van wat haar voorgangster ooit had gekregen en deed een opvallende toezegging: hij zou haar diamanten schenken. Zij waren ter vrije beschikking van de koningin, maar dienden geretourneerd te worden indien het huwelijk ontbonden werd. Ook werden voorzieningen

---

³³ KHA G24-10: L.H. Eberson aan zijn echtgenote, 26 en 28 oktober 1878.

³⁴ KHA G24-10: L.H. Eberson aan zijn echtgenote, 29 oktober en 1 november 1878.

³⁵ KHA A45-II-4: artikel III, IV en V. C.A. Tamse, ‘Koningin Sophie. Onvermoeibare briefschrijfster met liberale sympathieën’, in: C.A. Tamse, *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam 2002) 305-337, alwaar 315.

³⁶ KHA A45-III-6: artikel 6 en 8. *Femmes de Chambre* en een secretaris waren de uitzondering op de regeling dat Emma geen hofdienaren zou hoeven te betalen.

³⁷ KHA A45-II-4: artikel VI. Het ging om 5000,- per kwartaal. Correspondentie tussen koningin Sophie en W. baron van Heeckeren van Kell, directeur van het Kabinet des Konings, mei 1871. KHA G40-3.

getroffen voor een weduwenpensioen. De opvoeding van de kinderen zou geschieden volgens de Nederlandse grondwet en Emma moest afstand doen van haar dynastieke erfrechten in Waldeck en Pyrmont.³⁸

De aanstaande koningin kwam er tegenover haar vroegere kindermeisje openlijk voor uit dat zij koningin wilde worden, maar vanuit een diep religieus gevoel vooral een dienstbaar ideaal wilde vervullen: zij zocht haar geluk in het gelukkig maken van de koning en haar toekomstige volk. Zij beseftte dat ze een moeilijke taak kreeg en hoopte daarom op Gods hulp.³⁹ Ook aan prins Frederik, de oom van Willem III en het oudste nog levende lid van de Oranjedynastie, verzekerde de verloofde Emma dat zij haar uiterste best zou doen om haar zware plichten te vervullen. Alleen God wist hoe innig zij wenste dat zij de koning gelukkig kon maken.⁴⁰ Emma sloot een huwelijk met de wetenschap dat zij Nederlandse zou moeten worden. ‘Ik ging mijn nieuw tehuis tegemoet. Voor het gansche leven. Onder een volk, dat mijn volk zou worden. Ik kende, ik begreep mijn plichten.’⁴¹

Een traditionele koningin-echtgenote

Emma deed haar plicht, maar in Nederland verbaasden velen zich over het huwelijk. De liberale minister van Oorlog Weitzel vond het bedenkelijk dat de prins van Waldeck zijn dochter had uitgehuwelijkt aan de Nederlandse koning. ‘Welk een oordeel mag men hebben over eenen vader, over een welopgevoed, hoog boven het vulgens verheven man, die zijn 20 jarige dochter tot vrouw geeft aan eenen 62 jarigen beruchten lichtmis; aan eenen weduwnaar die den laatsten jaren van zijn eerste huwelijk in onverholen schaamtelozen echtbreuk doorbracht, en die in de 15 maanden van zijn weduwnaar-schap, zich nog meer verachtelijk maakte dan hij reeds was en daarenboven bespottelijk, door zijne onverbloemde ergerlijke dwaasheden met een schepsel dat eigenlijk gelijk stond met een publieke vrouw?’⁴²

De regeringsgezinde pers stelde zich loyaal op, maar gaf het huwelijksvoornemen minder nieuwskolommen dan zij een jaar eerder bij de dood van de geliefde vorstin Sophie had ingeruimd.⁴³ De orangistische auteur Eduard Gerdes trachtte via het boekje *Onze aanstaande koningin* de huwelijkskandidate zo positief mogelijk te introduceren maar kwam in zijn ‘woord aan ons volk’ niet veel verder dan een pleidooi dat een nieuw koninklijk huwelijk vooral noodzakelijk was. ‘Laat ons niet voor elkander verheelen: het schijnt dat onze Oranjestam, aan het verwelken is. Er knaagt een worm aan, dien – zoo God het niet verhoedt – het misschien gelukt blad en bloesem eerlang te doen verflensen, ja den eeuwenouden stamboom ter neder te werpen. Immers, tot heden schijnen ’s Konings zonen blijkbaar den

---

³⁸ KHA A45-III-6: artikel 13, 15, 17 en 18. Vgl. artt. 27 Grw 1848 en 24 Grw 1887/1917 (staatsinkomen van de Kroon).

³⁹ RA VIC/ADD A30/1790: Emma aan Miss Smith, 12 Oktober 1878. ‘I seek my happiness dearest Nany [sic!] in making the king happy and my future people. My task is a very difficult but a very high one, and if God grants me his help, I hope that I will be able to fulfil it as much as in the power of human weakness [sic!]... The king is here still, unfortunately he will not be able to stay longer than a week more, than [sic!] I will have to begin the dutch [sic!] language which is very difficult indeed, so my time is very occupied indeed.’

⁴⁰ KHA A37-24: ‘Eurer Königlichen Hoheit, Nahe ich mich heute mit der Bitte Ihr Wohlwollen und Ihre Güte zuwenden zu wollen. Ich weiss mit welcher Liebe und mit welchem Vertrauen alle Mitglieder der Familie an Ihnen heraufsehen und ware Ihnen so unendlich dankbar wenn Sie auch mir ein treuer Freund werden wollten und eine Stütze bei der Erfüllung meiner so schweren Pflichten. Gott allein weiss wie heiss und innig mein Wunsch ist den König glücklich machen zu können und mein Vertrauen ist in Ihn gegründet dass er mir die Erfüllung meiner Wünsche und Hoffnungen schenken wird. Mich nogmals Ihrer Liebe und Nachsigt empfehend bleibe ich Eurer Königlichen Hoheit. Ergebenste. Emma Prs zu Waldeck Pyrmont.’ Arolsen, 1 oktober 1878.

⁴¹ Interview met koningin Emma. In: *Nieuwe Rotterdamse Courant* (86) 9 januari 1929. Vgl. Wanda von Puttkamer, *Der Hof von Weimar unter grossherzog Carl Alexander und Grossherzogin Sophie* (Berlin 1932) 189.

⁴² NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 11. 1 oktober 1878. Niet gepubliceerd in *Maar Majesteit*.

⁴³ Zie voor een kranteselectie: Documentatie-archief Koninklijk Huisarchief.

ongehuwden boven den gehuwden staat te verkiezen, iets waaraan de natie niets kan veranderen. Het gevolg hiervan zou wezen dat het oude Oranjestad zou uitsterven en de troonopvolging in eene lijn komen die wij niet begeeren.’ Gerdes verzekerde zijn lezers via een genealogische uiteenzetting dat prinses Emma dankzij haar moeder, een prinses van Nassau, nauw verwant was aan ‘ons Vorstenhuis’ en dat haar vader de ‘liberale beginselen van den jongste tijd’ scheen te huldigen. Een groot politiek nadeel van deze dynastieke alliantie kon echter niet verhuld worden: George Victor stond sinds 1867 in ‘eene betrekking tot Pruisen, die zijn macht en gezag aan zekere verplichtingen bindt. Een regeeringscommissaris van Pruisen staat hem ter zijde, hoewel niet zonder den eed van trouw aan den Vorst te hebben afgelegd, terwijl deze de zoogenaamde soevereine rechten blijft uitoefenen. Pruisen int de belastingen en bestrijdt de kosten.’⁴⁴

De Nederlandse natie reageerde volgens Weitzel koel op het huwelijksvoornemen dat op 6 oktober formeel bekend werd gemaakt. Weinig burgemeesters gaven gehoor aan de uitnodiging om de nationale vlag uit te hangen op de trouwdag. Bij het paleis van prins Willem waren alle blinden gesloten alsof er sprake was van een sterfgeval.⁴⁵

Prins Alexander had zijn vader schriftelijk al op 2 oktober 1878 zijn standpunt medegedeeld: ‘de herinneringen, aan mijne onvergetelijke Moeder verbonden, zijn te diep in mijn gemoed gegrift, om Uwe verlovings met onverdeeld genoegen te hebben kunnen begroeten.’ Hij zou het huwelijk daarom niet bijwonen. Hij schreef zijn vader dat hij de toekomstige koningin altijd zou behandelen met de eerbied die hij aan haar verschuldigd was op basis van haar rang en stand, maar hij kon haar nimmer als een tweede moeder beschouwen. ‘Ook haar ouderdom is daarvoor een onoverkomelijk beletsel; maar zelfs al ware zij reeds op meer gevorderden leeftijd, zoude zij toch nimmer mijne Moeder kunnen vervangen.’⁴⁶

Ook veel onderdanen waren van mening dat koningin Sophie niet zo gemakkelijk te vervangen viel. Koningin Emma bleef voorlopig uitsluitend een sieraad voor haar echtgenoot omdat de Haagse society zich tegen het huwelijk keerde en Willem III uit wraak geen bals of partijen wilde geven.⁴⁷ Het huwelijk smaakte de koning echter. Hij overlaadde Emma met kostbare geschenken.⁴⁸ In de zomer van 1879 bezocht hij samen met haar een winkel met waaiers, colliers, broches, dasspelden en andere luxeproducten in Frankfurt. De koning moest onbedaarlijk lachen over getoonde foto’s van dames met een te diep décolleté. Tegen Emma, die het maar matig kon waarderen, zei Willem III: ‘Uwe Majesteit houde het mij ten goede, maar dit is nu verboden waar voor uwe Majesteit, nietwaar Mevrouw?’⁴⁹

Hofpredikant Van Koetsveld vond Emma ‘snoeperig’, maar had vooral oog voor de stabiliteit die zij bracht in het leven van Willem III. Hij prees de huiselijkheid en hartelijkheid die Emma na dertig jaar onhuiselijkheid aan het hof wist te brengen. De koning had hem toevertrouwd dat zij ‘een engel’ was. ‘Welk een contrast met hare voorgangster, en toch beiden uitmuntend: de eerste in gaven en talenten, de tweede in tact.’⁵⁰

Koningin Emma ging zich toeleggen op de traditionele taken van koningin-echtgenote: het ontvangen van de dames van de hogere standen, aanwezig zijn bij publieke evenementen

---

⁴⁴ E. Gerdes, *Onze aanstaande Koningin. Een woord tot ons volk* (Nijmegen 1878) 5-6, 9, 12-15.

⁴⁵ NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 11. 9 januari 1878. *Maar Majesteit*, 84. In het Koninklijk Huisarchief ontbreekt een felicitatie van kroonprins Willem bij gelegenheid van het voorgenomen huwelijk.

⁴⁶ KHA A37-29: afschrift zoals prins Alexander verzond aan prins Frederik.

⁴⁷ NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 11. 12 en 15 november 1878, 14 december 1878, 1 maart 1880, 19 maart 1880. Niet gepubliceerd in *Maar Majesteit*.

⁴⁸ Henriëtte van de Poll aan haar vader, 8 januari 1882. GA Zeist, inv.nr. 131. Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 26 december 1881. GA Zeist, inv.nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis....*, 69.

⁴⁹ Hans Rooseboom, *De schaduw van de fotograaf* (Leiden 2008) 78.

⁵⁰ Op citaat in: Albert Jan Onstenk, *‘Ik behoor bij mezelf’*. *Cornelis Elisa van Koetsveld 1807-1893* (Assen 1973) 132.

en het verrichten van charitatieve werkzaamheden. Zij nam de beschermvrouwfuncties van koningin Sophie over. Zij bezocht onder meer de bazars van de *Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereniging 'Arbeid Adelt'* en *Tesselschade*. Deze damesverenigingen waren opgericht om verarmde 'zusters' uit de gegoede stand een kans te bieden om op discrete manier hun handwerk te verkopen. Veel vrouwen slaagden er niet in om te trouwen en hadden vaak onvoldoende opleiding voor de 'beschaafde' betrekkingen van gouvernante, gezelschapsdame of onderwijzeres.⁵¹ Tegen betaling leverden de damesverenigingen koningin Emma jurken, schorten, meisjesrokken en borstrokken voor een prijs die niet voor hofdames of prinsesjes was en ver achter bleef bij de rekeningen die exclusieve modehuizen aan koningin Emma stuurden.⁵² Waarschijnlijk werden zij in stilte weggegeven binnen het domein Het Loo: vergezeld door een hofdame bracht zij 'pakken met kleeren' aan 'vrouwen van arme daglooners die hier in het park werken.'⁵³

Koningin Emma ondervond echter aanloopproblemen. Haar beide hofdames zegden binnen een jaar hun dienst op. De per 15 december 1878 benoemde twee 'Maries', de freules van der Goes en Huydecoper, dienden officieel hun ontslag in omdat zij wilden trouwen.⁵⁴ Hun opvolgsters, jonkvrouwe E.G. barones van Ittersum en jonkvrouwe F.L.H. van de Poll, namen niet vanwege de eer maar in verband met de financiële omstandigheden van hun families een hofbetrekking aan.⁵⁵ Henriëtte van de Poll kreeg te horen van Emma's grootmeesteres 'dat er veel kleinigheden gebeurd waren die niet zoo hadden moeten zijn maar dat men dit natuurlijk niet zoo aan de wereld kon vertellen'. De zaak was geheim, maar de nieuw aangetreden hofdame Henriëtte van de Poll kon haar ongeruste ouders schriftelijk wel laten weten dat de koning te hard beoordeeld werd en de zaak 'de Koningin heel veel verdriet deed'.⁵⁶

Henriëtte van de Poll kwam op 26-jarige leeftijd in dienst aan het Nederlandse hof. Zij had altijd thuis gewoond en beschreef aan haar ouders hoe koningin Emma haar op haar gemak had gesteld nadat zij op haar eerste dag was verdwaald geraakt 'in een doolhof van gangen waar ik volstrekt geen weg in wist' en gered werd door een langslopende lakei. Koningin Emma stelde Henriëtte op haar gemak en beloofde de nieuwe hofdame dat zij 's zomers wel eens verlof zou krijgen om haar familie te bezoeken. Henriëtte moest vooral haar best te doen om 'spoedig op de hoogte van de mensen en hun relaties te komen' en moest navraag doen als zij iets niet wist.

Henriëtte stuitte op een groot probleem: de koningin noch haar hofdames kenden de familierelaties van deftige Haagse dames. Zij hadden daardoor problemen om een audiëntielijst op te stellen die recht deed aan de Haagse sociale rangorde. Op goed geluk zochten de hofdames maar wat mensen uit. Binnen het koninklijke huishouden had men ook te maken met familieleden van koningin Emma die zich vroeger nooit om haar bekommerd hadden, maar Emma sinds haar huwelijk plotseling bestookten met hartelijke brieven. Met

---

⁵¹ Vilan van de Loo, *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt* (Zutphen 1996) 19-56.

⁵² Diverse rekeningen in het speldengeld van koningin Emma tussen 1892 en 1898; van eerdere jaren zijn geen rekeningen bewaard gebleven. KHA A47a-III-43 e.v.; A47a-III-5 (uitgaven Emma's lectrice). Voor de achtergronden van de Amsterdamse modehuizen, zie: Annemarie Dekker, Bianca M. du Mortier e.a., *Modepaleizen in Amsterdam 1880-1960* (Bussum 2007) 14-27, 100-103, 104-115.

⁵³ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 6 december 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 51.

⁵⁴ Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 181-182.

⁵⁵ Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 266-267. GA Zeist, Autobiografie F.H. van de Poll, inv.nr. 58. Zie verder de Slotbeschouwing.

⁵⁶ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 7 februari 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 13.

moeite wist Henriëtte te voorkomen dat een prins van Waldeck, die ‘zoo jokte en daarom geen vrouw kon krijgen’, een audiëntie aanvraag bij zijn plotseling koninklijke nicht.⁵⁷

Het werkritme en de onderlinge relaties ontwikkelden zich daarna voorspoedig. Na een jaar dienstbetrekking kon Henriëtte van de Poll terugzien op ‘een zeer interessant jaar’ waarin zij meer aangename dan onaangename zaken ondervonden had. ‘De Koningin kan mij dunkt met groote satisfactie op het vervlogen jaar terugzien, want zij heeft alles gedaan wat zij kon om het hare omgeving zoo plezierig mogelijk te maken, het is onbegrijpelijk hoe zij aan alles denkt.’⁵⁸ De koningin was behalve tevreden ook persoonlijk gelukkig: na anderhalf jaar huwelijk was op 31 augustus 1880 prinses Wilhelmina geboren. Met deze geboorte kwam ook een stroom aan bezoekers op gang die Henriëtte van de Poll nooit eerder gezien had. Het was vermoeiend om steeds hetzelfde verhaal te vertellen, maar Henriëtte was blij eindelijk eens de Haagse dames te leren kennen.⁵⁹

Vooraf in de huiselijke sfeer van Paleis Het Loo werd Henriëtte intiem met haar werkgeefster. Koningin Emma liet Henriëtte van de Poll vaak bij haar komen om gezellig met haar te praten. Soms werd prinses Wilhelmina erbij gehaald. De angst was alleen dat de jaloerse en humeurige koning plotseling zou komen binnen vallen en ‘mij dan zeer intiem knie aan knie met Haar zou zien zitten. Ik ben echter in die dagen tot de ontdekking gekomen dat de Koning veel minder bij de Koningin is dan van den zomer.’⁶⁰

Emma wist kortom haar moeilijke echtgenoot te hanteren, maakte zich geliefd binnen het koninklijke huishouden, nam de traditionele beschermvrouwfuncties van haar voorgangster Sophie over en steunde in stilte behoeftige vrouwen van hogere stand en arbeidende klasse. In haar huwelijkse jaren beschreef zij in hartelijke brieven aan haar vader op opgewekte toon gedetailleerd de familiekant van haar nieuwe leven: hoe Wilhelmina opgroeide, de gezondheid van Willem III en de reizen die het echtpaar maakte.⁶¹ Henriëtte van de Poll beleefde veel van nabij mee. In haar brieven aan haar ouders berichtte zij ook de minder gelukkige kanten van Emma’s bestaan die onvermeld bleven in de brieven aan het thuisfront in Waldeck. In 1888, bij de dood van vorstin Helena van Waldeck, gaf Henriëtte van de Poll daarvoor indirect een verklaring. ‘De Koningin maakt zich zeer bezorgd hoe alles bij haar t’huis gaan zal, daar haar vader niets uit zijn eigen kan doen, haar broer nog zeer jong is, en door allerlei onaangenaamheden alle vertrouwbare personen van het hof verwijderd zijn. De Moeder regeerde er alles. Groote sympathie heeft er tusschen de Koningin en hare Moeder nooit bestaan, maar toch is zij zeer bedroefd over haren dood.’ Het was volgens Henriëtte in Den Haag vreselijk luguber: ‘het heele paleis is van voren gesloten, de vlag waait half stok en iedereen is in ’t zwart; onwillekeurig denkt men: zullen wij daar in de eerste jaren wel weer uit komen?’ In acht huwelijkjaren was een en ander veranderd en inmiddels vreesde men ook voor de dood van koning Willem III. ‘Niets is zoo moeilijk dan zich een idee te maken van den toestand van den Koning, de berichten spreken elkaar steeds tegen, het eene oogenblik denkt men: hij leeft nog jaren, dan hoort men weer wat anders dat aan een spoediger einde doet denken.’⁶²

---

⁵⁷ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 23 en 25 februari 1880. 23 en 25 februari 1880, 18 maart 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis...*, 20-21, 25-26.

⁵⁸ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 31 december 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis...*, 54.

⁵⁹ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 3 en 4 september 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis...*, 41.

⁶⁰ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 29 oktober, 17 november, 6, 13 en 20 december 1880. GA Zeist, inv.nr. 477. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis...*, 44, 48, 51, 52.

⁶¹ KHA A47-IVa-19. Koningin Emma aan haar vader: tien brieven geschreven tussen 8 augustus 1882 en 25 augustus 1889. Zie Verburg, *Koningin Emma*, 15-16, voor details uit deze correspondentie.

⁶² Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 28 oktober 1888. GA Zeist, inv.nr. 481. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis...*, 90.

Een vervloekte dynastie

Aenas Mackay, vicepresident van de Raad van State, had het in 1871 reeds in zijn dagboek verzucht: 'Oh, mijn arme vaderland zal zeer worden gestraft in zijn vorsten en om zijn vorsten! Huis van Oranje, vergeet Uw roeping niet. Men kan een zegening oplopen maar ook een vervloeking.'⁶³ In de jaren volgende op het huwelijk van Willem III trof het noodlot inderdaad de Oranjedynastie hard. In korte tijd werd de dynastie Oranje-Nassau beroofd van vrijwel alle mannelijke leden: achtereenvolgens stierven prins Hendrik (13 januari 1879), kroonprins Willem (11 juni 1879), prins Frederik (8 september 1879) en prins Alexander (21 juni 1884). Rond het ziekbed van prins Alexander in 1884 weerklonken de speculaties van een vervloeking niet alleen binnen de Haagse politieke en sociale elite, maar volgens Henriëtte van de Poll ook binnen het hof. 'De tijdingen van den Prins van Oranje zijn heden zeer slecht zoodat wij zeer beginnen te vrezen dat de afloop slecht zal zijn. Wist u wel dat er een voorspelling is, dat in het jaar 1885 het geheel Huis van Oranje uitgestorven zal zijn, dat begint nu al zeer waarschijnlijk te lijken.'⁶⁴

Na de dood van kroonprins Willem verplaatste de politieke aandacht zich naar de nieuwe prins van Oranje: prins Alexander, de derde en enig overgebleven zoon van koning Willem III en koningin Sophie. De prins was van jongs af aan een zorgenkindje geweest: ziekelijk en lichamelijk enigszins misvormd.⁶⁵ Na de dood van zijn moeder Sophie en broer Willem werden bovendien alle emoties hem te veel. In brieven aan zijn oudoom Frederik verontschuldigde hij zich dat hij zó onwel was dat hij niet eens een verjaardagsmaal van zijn geliefde oom kon bijwonen. In opeenvolgende brieven werden excuses aangeboden dat hij zijn oom niet kon ontvangen of bezoeken en dat gedachtewisselingen over familietoestanden, die hem emotioneel zwaar roerden, schriftelijk moesten geschieden.⁶⁶

Leden van de politieke elite en de publieke opinie dichtten de prins daarentegen een zekere onwil toe en zetten heimelijk vraagtekens bij de geestesgesteldheid van de prins. De prins leidde een kluzenaarsbestaan in zijn paleisje aan de Kneuterdijk, liet zich nauwelijks in het openbaar zien en verzuimde aanwezig te zijn bij de opening van de Staten-Generaal. In 1879, het sterfjaar van kroonprins Willem, zette het koningsgezinde *Dagblad voor Zuid-Holland en 's Gravenhage* de aanval in: de prins verzuimde zijn plichten. De kroonprins reageerde publiekelijk via een ingezonden brief in *Het Vaderland*: hij was niet van plan het komende jaar te verschijnen. In een tweetal brochures probeerde hij zich vervolgens te verdedigen tegen schimpende opmerkingen aan zijn adres en poogde aan te tonen dat hij op zijn eigen manier wel degelijk begaan was met het Nederlandse volk en vaderland.⁶⁷

De prins voegde daad bij het woord en toonde zich niet op Prinsjesdag. De irritatie daarover was groot want de prins vertoonde zich wél bij de vrijmetselarij nadat hij het grootmeesterschap van prins Frederik had overgenomen.⁶⁸ In 1882 kwamen ministeriële pennen in beweging om de prins te verzoeken af te zien van een buitenlandse reis en dít jaar

---

⁶³ *Uit de geheime dagboeken van Aenaes Mackay*, 204. Zie hoofdstuk 3.

⁶⁴ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 8 juni 1884, geschreven vanuit het Duitse Kissingen. GA Zeist, inv.nr. 479. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 80

⁶⁵ Vgl. koningin Sophie aan Lady Malet, 29 november 1867, 9 december 1867. *Vreemdelinge in Den Haag*, 229, 230.

⁶⁶ Correspondentie van prins Alexander aan prins Frederik, met afschriften van brieven die hij stuurde aan zijn vader en zijn broer, in: KHA A37-29.

⁶⁷ *De brief van Z.K.H. Prins Alexander: zijn oorzaken en gevolgen. Gerangschikt door een Oranjeklant. Voor rekening van den Schrijver* (Rotterdam 1879). Alexander, Prins der Nederlanden, *Nadere toelichting van mijnen brief van den 17den September 1879* (Leiden 1879). Alexander, Prins der Nederlanden, *Een vermoedelijk slotwoord* (Leiden 1879).

⁶⁸ Zie bijvoorbeeld een kritisch artikel in *De Tijd*, 5 december 1882

wel aanwezig te zijn bij de opening van het parlementaire jaar. Zijn afwezigheid zou ‘algemeen in het land een noodlottigen indruk’ te weeg brengen.⁶⁹

Een jaar later toog F.L. Geerling, de minister van Marine, namens de Raad van Ministers naar de Kneuterdijk om prins Alexander te bewegen de opening bij te wonen. De kroonprins ontving Geerling alleen en vriendelijk aan een keurig gedekte tafel, maar de in een ‘overkleed’ geklede prins maakte een slechte indruk. Als gevolg van een lichamelijke gebrek aan zijn benen droeg hij geen pantalon, maar er was meer: ‘Ik vond zijn uiterlijk afstootend en vreemd. Hij had iets over zich van iemand die altijd in een kelder zat.’ De prins had een bleek, opgeblazen gezicht maar zijn stem was helder. In duidelijke bewoordingen vertelde hij Geerling dat hij niet van plan was om Prinsjesdag bij te wonen. Hij beriep zich op het verdriet over de dood van zijn moeder Sophie en broer Willem, maar al snel bleek dat de slechte verstandhouding met zijn vader de werkelijke reden van zijn wegblijven was. De prins voerde onafgebroken het woord, sprak onder meer over de politieke toestand, terwijl Geerling luisterde en zich verbaasde. ‘Hoe dacht ik, hoe is het mogelijk dat de Prins confidenties doet aan een wild vreemde die hij thans voor ’t eerst spreekt. Heeft die man geen enkele vertrouweling?’ Na een somber diner brachten lakeien thee en ‘om half tien kon ik gelukkig vertrekken.’⁷⁰

Collega-minister Weitzel had in mei 1883 een gunstiger indruk van de kroonprins. Bijna vier uur lang had Weitzel een alleraangenaamste tijd tijdens een middagmaal met de kroonprins. ‘Hij is een zeer ontwikkeld en zeer onderhoudend man die over velerlei zaken met kennis en oordeel spreekt en die met bescheidenheid luistert of met scherpzinnigheid inlichtingen vraagt als er onderwerpen ter sprake komen die hij niet voldoende machtig is. Men kan met hem redeneren, hij duldt tegenspraak zelfs al wordt die tot het uiterste volgehouden.’ Een jaar later dineerde Weitzel met een prins die er inmiddels ‘akelig’ uitzag: ‘men zou zeggen een zieken struikroover’. De prins droeg een kamerjas in plaats van ordentelijke kleren en had een plaid om zijn lichaam geslagen. ‘Het dragen van eenigszins sluitende kleederen schijnt bij hem een lichamelijke kwelling te zijn.’ De tijd vloog echter om tijdens het viereuhalf uur durende diner want de prins was een onderhoudende gastheer. Uitgebreid werd gesproken over de politiek en de prins verzekerde zijn gast dat hij de beginselen van een zeer liberaal constitutioneel vorst aanhing. Weitzel had alleen de indruk dat zijn blik erg beperkt was door de eenzijdigheid van de lectuur die hij las en het gebrek aan persoonlijke waarnemingen in de wereld buiten zijn paleisje.⁷¹

Een maand later werd de prins bedenkelijk ziek. Hofarts Vinkhuijzen kwam de ministers mededelen dat hij vreesde voor typhus en dat ook de gezondheidssituatie van de vader zorgelijk was. De ministers wisten dat de koning last had van nierstenen, maar zij kregen nauwelijks nieuwsberichten over de gezondheid van de koning. Vinkhuijzen kon hen nu melden dat er ook sprake was van afscheiding van eiwitten in de urine. Omdat Vinkhuijzen vreesde voor het leven van de koning, moest Willem III een kuur afmaken in Karlsbad en hij mocht niet worden ingelicht over de toestand van zijn zoon.⁷²

Op 22 juni 1884 overleed prins Alexander in Den Haag na dagen van hoge koorts aan typhus. Via het autopsierapport kregen de ministers vertrouwelijk te lezen dat er inderdaad met de prins iets goed mis was geweest. Bij een lichaamslengte van 1,74 was zijn

---

⁶⁹ Brief van A.E.J. Modderman, minister van Justitie, namens de Raad van Ministers aan prins Alexander, 15 september 1882. KHA A49b-VIIc-71.

⁷⁰ NL-HaNA, Falck nummer toegang 2.21.006.48, inv.nr. 153. ‘Bijzonderheden uit het ministerieel leven van den vice admiraal F.L. Geerling 1883-1884’ (zonder paginanummers). Vgl. Van der Horst, ‘Vergeeten herinneringen van een minister van Willem III’, 55-56.

⁷¹ Weerslag van gesprekken gevierd op 20 mei 1883 en 3 mei 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 14. *Maar Majesteit!*, 149-152, 163-165.

⁷² 5 mei 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. Niet in *Maar Majesteit!* 3 juni 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. *Maar Majesteit!*, 166.

lichaamsgewicht bij zijn dood 100 kilo geweest. Als gevolg van een dikke laag vetafzetting hadden de artsen prins Alexander voorheen nooit goed uitwendig kunnen onderzoeken. De artsen vielen met de deur in huis over de mogelijke reden dat de prins nooit zo trouwlustig was geweest: zijn ‘geslachtsdelen waren weinig ontwikkeld’. Het klopte ook dat de prins zijn leven lang ziekelijk was geweest: zijn rechterlong was volledig vergroeid met de borstwand. Deze levenslange belangrijke longaandoening was waarschijnlijk het gevolg van een in zijn jeugd opgelopen pleuritis, een longvliesontsteking. De lever was te klein en in de galblaas werden tijdens de autopsie maar liefst twaalf galstenen aangetroffen die (met hun totaalgewicht van 100 gram) zo groot waren dat zij ongetwijfeld galsteenkoliëken veroorzaakt hadden. De weinig gezonde nieren hadden geleid tot een ‘zuchtige zwelling van de voeten’. De hersenen waren daarentegen normaal. ‘Dit was a priori wel aan te nemen, getuige ’s Prinsen gaven van het verstand.’ De prins had zich met recht vaak ziek gevoeld tijdens zijn leven. ‘De vele organische weefselveranderingen, bij de autopsie geconstateerd, verklaren waarom de Prins zich gedurende het leven steeds onwel gevoelde. A priori waren de geneesheren verwonderd, dat Zijne Koninklijke Hoogheid een zoo belangrijk ziekteproces zoo vele dagen doorstond en niet vroeger een lethaal einde volgde.’⁷³

Voor minister Weitzel waren het autopsierapport en de officiële ziektegeschiedenis een eyeopener wat betreft het lichamelijk lijden van de kroonprins in zijn laatste levensjaren. ‘Het is nu o.a. duidelijk geworden dat zijn afkeer van zich te kleeden niet voortspoot uit apathie; het is bewezen dat het dragen van gesloten kleding hem pijn moest veroorzaken.’⁷⁴ In de liberale publieke opinie kreeg de overleden prins bovendien een eerbetoon van zijn voormalig leermeester J.T. Buijs. Volgens de Leidse hoogleraar staatsrecht was de prins, met zijn aangeboren schuwheid en gebrek aan vertrouwen, een slachtoffer van verkeerde beeldvorming geworden: ‘de man, die met een trillend hart en hartstochtelijke belangstelling de wederwaardigheden van het staatkundig en maatschappelijk leven volgde, scheen een droeve melancholicus, wien het leven walgde, een onverschillige kluizenaar de vurige patriot, die nimmer grootscher illusie heeft gekend, dan eenmaal te heerschen ook over het hart van zijn volk.’⁷⁵

Met de dood van prins Alexander besloot de ministerraad onmiddellijk om een wetgevingsproces op gang te brengen om het regentschap en de voogdij te regelen voor het geval een minderjarige Wilhelmina de troon zou erven. Koning Willem III was niet in Nederland op het moment dat zijn laatste zoon stierf. In verband met zijn nierstenen deed hij een kuur in Karlsbad. Volgens Weitzel bestond er grote angst dat er snel wéér een dode zou vallen. ‘De zorgelijke toestand van ’s Konings gezondheid noopt ons spoed te maken met sommige maatregelen die genomen dienen te zijn, eer het uiteinde van Z.M. ons ontvalt of wel eer de toepassing van art. 42 den Grondwet noodig kan worden dewijl hij buiten staat is geraakt de regeering waar te nemen.’⁷⁶

Koningin Emma werd door de ministers voorgedragen als kandidaat-regentes. Weitzel stemde als enige tegen. ‘Ik ben er tegen geweest; in vrouwenregeeringen is veel te voorzien, vooral wanneer de vrouw die regeeren zal niet – gelijk bijv. met Koningin Victoria het geval was en met prinses Wilhelmina het geval kan zijn – voor hare taak is opgevoed en opgeleid. Tot nog toe heeft Koningin Emma zich uitstekend gekweten als vrouw van den regeerenden

---

⁷³ ‘Lijkschouwing van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Alexander Karel Hendrik Frederik der Nederlanden, Prins van Oranje, op Zondag 22 juni 1884’; ‘Ziektegeschiedenis van Zijne Koninklijke Hoogheid Willem Alexander Karel Hendrik Frederik der Nederlanden, Prins van Oranje’. Afschriften zijn aanwezig in het archief van A.W.P. Weitzel. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 14.

⁷⁴ NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. *Maar Majesteit!*, 171.

⁷⁵ *De Gids* 48 (1884) III, i-iv: ‘De dood van de kroonprins’.

⁷⁶ 21 juni 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. Niet in *Maar Majesteit!* Zie verder hoofdstuk 5: de redactie van art. 198 werd gewijzigd: de grondwet mocht vanaf 1887 tijdens een regentschap worden gewijzigd; de grondwettelijke bepalingen omtrent het koninklijk erfrecht niet.

Koning; zij is liefvallig en weet de harten voor zich te winnen, maar wat weet men, op goede gronden, van hare intellectueele ontwikkeling, van de vorming haren geest, van hare bekendheid met Nederlandsche toestanden en belangen, met onze geschiedenis, met onze instellingen enz.? Van een twintig-jarig prinsesje uit een zeer, zeer klein, Duitsch Vorstehuisje is zij, nog geene zes jaar geleden, plotseling Koningin der Nederlanden geworden. Welke school heeft zij – ook na haar huwelijk – gehad om zich toe te rusten voor de taak die zij nochtans zeer spoedig geroepen worden te vervullen?’⁷⁷

Ondanks Weitzels tegenstem werd nog tijdens dezelfde zitting een voorstel opgemaakt en naar de koning gezonden. Willem III deed vervolgens moeilijk: hij wilde beslissingen uitstellen. Maar ook de ministers gingen met de hakken in het zand: een regeling omtrent het regentschap duldde geen uitstel, maar de voogdijkwestie had minder haast.⁷⁸ Minister Weitzel ergerde zich vooral aan de persoon van de koning over wiens opvolging zo een drukte werd gemaakt. ‘Aangaande den terugkeer des Konings en de ter aarde bestelling van den Prins van Oranje vernemen wij niets, Z.M. vertoont zich in luchtige zomerkleeding in het openbaar; hij draagt geen rouw. Ik heb brieven in handen gehad, namens hem, door zijn particulieren Secretaris Generaal Majoor Dumonceau geschreven, op gewoon postpapier zonder rouwranden.’⁷⁹

Een drilzuchtige, zeer ondeugende kroonprinses met opvoedingsproblemen

Niet alleen minister Weitzel had grote moeite met de situatie. Binnen het koninklijke huishouden liepen de emoties veel hoger op omdat leden van de hofhouding dingen zagen of uit de eerste hand ooggetuigenverslagen hoorden over zaken die koningin Emma op verkrampde wijze binnen het paleis trachtte te houden. De angst was groot in de jaren tussen de dood van prins Alexander en het moment dat de jonge Wilhelmina formeel koningin werd. Velen twijfelden of zij koningin zou worden. Speculaties rond de vloek op het Oranjehuis speelden hoog op in de eerste maand na Alexanders dood. Henriëtte van de Poll behield voorlopig haar gebruikelijke nuchterheid. ‘Iedereen behalve ik vindt dat Z.M. er zeer slecht uitziet. Er zijn ook mensen die de vaste overtuiging hebben dat het Prinsesje niet lang leven zal (op mij maakt zij die indruk volstrekt niet) en die dus gelooven dat de voorspelling wel uit zou kunnen komen dat in ’85 het geheele huis van Oranje uitgestorven zou kunnen zijn.’⁸⁰

Bovenal waren er zorgen over het gedrag van de twee overgebleven leden van de Oranjedynastie. Willem III was zijn hele leven al een lastige man geweest die het zijn omgeving behoorlijk moeilijk kon maken. Henriëtte van de Poll had nooit bewondering voor de koning gehad en kreeg in toenemende mate bedenkingen bij zijn driftige, ruwe en ongemakkelijke gedrag. Zij ergerde zich er vooral aan dat de koning hersenwerk verrichte hoe hij zijn omgeving het meest kon ‘sarren en plagen’. Zo gaf hij permissie aan een hoffunctionaris om zijn zonen bij zich te laten komen op een herfstzondag op het Loo om de heer in kwestie vervolgens de hele middag te bevelen om in zijn buurt te blijven, ‘zoodat die jongens weinig aan hun vader gehad hebben daar zij met den trein van 7 uur weer weg moesten.’ De koning riep zijn heren ook vroeg weg bij de middagmaaltijd. ‘Iedereen zegt dat het allemaal jaloezie is, hij heeft wel moeten merken dat wij samen altijd vroolijk en plezierig zijn en daar hij iedereen verveelt is men in zijn nabijheid stil en vervelend het schijnt daarom dat hij niet kan velen dat men zich amuseert.’ Zelf had Henriëtte last van onaangenaam gedrag: de koning keek woedend in de richting van de hofdames van zijn echtgenote zonder

⁷⁷ 23 juni 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. *Maar Majesteit!*, 168.

⁷⁸ 29 juni en 21 juli 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. Niet in *Maar Majesteit!*

⁷⁹ 4 juli 1884. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. *Maar Majesteit!*, 169-170.

⁸⁰ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 24 juli 1884. GA Zeist, inv.nr. 479. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 81.

dat daar een reden voor was en weigerde vaak hen te groeten. Na een interventie van particulier secretaris De Ranitz beterde de koning zijn gedrag. ‘Het humeur van Z.M. is bijzonder goed, aan het station heeft hij ons zelfs aangesproken, iets dat hij nog nooit gedaan heeft en gisteren voor het eten heeft hij mij zoo vriendelijk gevraagd of ik goede tijding uit Zeist had en of iedereen wel was, dat Mr. de Ranitz mij plaagde dat ik nog last zou krijgen van te groote vriendelijkheid.’⁸¹

Net als De Casembroot verwoordde Henriëtte van de Poll, op haar eigen wijze, een opinie: de Oranjes waren lastige, egoïstische mensen met een te veel aan eigenwaan. Henriëtte bedankte daarom voor de eer toen haar gevraagd werd om in de voetsporen van De Casembroot te treden. In november 1881 had gouvernante Louiza Besier ontslag gekregen nadat een ‘beroemde dokter uit Deventer’ overspannen zenuwen en bloedarmoede had vastgesteld. Bovendien had de gouvernante liever romannetjes gelezen en geflirt met de stalmeester dan zich om de prinses te bekommeren. Henriëtte weigerde voor de eer. ‘Ik vind het zeer flatteus, was ik geen hofdame en wist ik niet zoo veel van den Koning dan zou ik in zulk een betrekking wel lust hebben, nu zou ik het voor geen geld willen zijn. De kuren van de Koning zullen voor iedere gouvernante een groot bezwaar zijn, zijne onaangenaamheid zal aan de zenuwen van Besier ook wel niet veel goed gedaan hebben. Het humeur is de laatste dagen weer vreeslijk.’ Ook een persoonlijk verzoek van Emma kon daaraan niets veranderen. ‘Zij heeft mijn weigering allerliefst opgenomen, hoewel het haar vreeslijk scheen te spijten want de tranen liepen haar over de wangen toen zij mij zeide dat zij zoo graag haar kind aan mijne zorgen had toevertrouwd; dat zij zoo graag had gezien dat haar kind door mij opgevoed werd zooals ik het door u geweest was, die niet geleerd had niet maar zoo alleen voor de pret te leven, maar alles wat ernstiger op te nemen.’⁸²

Na deze weigering was het vervolgens heel moeilijk om iemand te vinden die aan de verlangens van Emma voldeed: van adel, aangenaam en fatsoenlijk uiterlijk, goede gezondheid, goede manieren, een opgeruimd karakter en talenkennis. Aangezien de dame de eerste jaren het prinsesje moest aan- en uitkleden moest zij óók nog eens handigheid met een kind hebben. Henriëtte van de Poll kon er twee hoofdzaken aan toevoegen: het bezit van zeer sterke zenuwen en moedigheid ten opzichte van de koning. ‘U begrijpt dat zij zeer gebonden zal zijn en weinig verlof zal hebben. Te jong kan zij niet zijn, maar ook niet te oud want dan zou zij de baas willen zijn boven de Koningin. Zij moet godsdienstig zijn maar niet overdreven.’⁸³

De nieuwe gouvernante, freule Cornelia van Heemstra, was ondanks een goede wil dan ook geen succes. Tijdens huiselijke gesprekken deelde koningin Emma met Henriëtte van de Poll haar zorgen over de min, het kindermeisje en de gouvernante. Maar ook het lastige karakter van zowel haar echtgenoot als haar dochttertje werden besproken. Henriëtte briefde het door naar haar ongeruste ouders die elders sensationele berichten hoorden. ‘Het verhaal van twee dagen arrest van het Princesje is geheel uit de lucht gegrepen, zij is zeer in de gunst bij haar vader en is dan ook een alleraardigst kind; zij wordt echter zeker een enfant terrible en zal misschien nog menigeen in onaangenaamheden kunnen brengen, de Koningin is nu al soms in angst dat zij de eene of andere gevaarlijke opmerking zal maken als de Koning er bij is.’⁸⁴

---

⁸¹ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 17 en 25 november 1880, 20 december 1880, 31 augustus 1882, 27 oktober 1882, 15 november 1882. GA Zeist, inv. nrs. 477 en 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis....*, 48-50, 52, 74.

⁸² Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 14 november 1881; Henriëtte van de Poll aan haar vader, 7 december 1881. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nrs. 131 en 478. *Sire.... (II)*, 43-44.

⁸³ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 17 december 1881. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis....*, 68.

⁸⁴ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 6 en 13 december 1880, 27 oktober 1882. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nrs. 477 en 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis....*, 51, 74.

Tegelijkertijd liet koningin Emma haar hofdame veel met haar kind spelen. ‘Ik ben tegenwoordig zeer in de gunst bij het Princesje. ’s Morgens om 10 uur is de Koningin altijd bij haar in de speelkamer en als zij mij dan iets te zeggen heeft laat zij mij daar komen; het gebeurt niet dikwijls maar is voor mij een groot plezier, want dan komt het Princesje dadelijk naar mij toe: ‘Freule Hanjet met kindje spelen’, en wil mij dadelijk meenemen naar de poppen, gewoonlijk moet zij dan even wachten totdat de Koningin uitgepraat heeft, maar dan zet zij mij dadelijk aan ’t werk om de poppen aan te kleeden. Het is een alleramusantst maar geducht bij de hand-kindje, u moest eens zien hoe zij mij drilt. Dan geeft zij mij mijn armen vol poppen, zij neemt de wagen en dan gaan wij samen wandelen, maar zonder haar permissie mag ik geen enkele pop loslaten.’⁸⁵

Een maand later bleek Henriëtte een van de weinigen te zijn die met het kind overweg kon. Elke ochtend werd Henriëtte bij de koningin geroepen om haar voor te lezen, maar een lastige Wilhelmina stond direct bij binnenkomst al te popelen om de hofdame voor zichzelf te claimen. Haar zin kreeg zij niet, maar tijdens het halfuurtje voorlezen werd zij wel heel vervelend. ‘Met een heel ondeugend gezichtje nam het Princesje nu een poppenwagen en begon daarmee tegen mijn stoel aan te bonzen’. De wagen werd haar afgenomen, maar Wilhelmina wist een trompet te vinden waarop zij zo hard mogelijk ging blazen. Toen deze haar óók was afgenomen, ging Wilhelmina Henriëtte’s voorlezen imiteren. Er werd echter geen notie van haar genomen en woedend riep zij: ‘Moeder, Kindje is stout!’ De kindermeid probeerde de gehele tijd om Wilhelmina rustig te houden, maar had geen overwicht. Uiteindelijk zei koningin Emma: ‘Och Marie, laat haar maar zij is een lastpost’. Wilhelmina reageerde daarop met een zeer ondeugend gezicht: ‘de lastpost wil met fr. Hanjet spelen’. Henriëtte kon zich daarna niet meer ernstig houden. Zij was te tactisch om haar ouders te schrijven wat zij precies gedaan of gezegd had, maar de boodschap was overgekomen. ‘Eindelijk begreep zij dat het haar niets hielp en werd zoet, tot beloning mocht zij met mij spelen toen de lectuur afgenomen was. Al deze dagen nu heeft zij onder mijn voorlezen heel zoet gespeeld, maar zoodra ik het boek toedoe of de courant opvouw, staat zij op en komt naar mij toe: “freule Hanjet met kindje spelen”. Eén van de grootste genoegens is dan platen kijken waarvoor ik absoluut op den grond moet gaan zitten, dan worden er aan de eene kant een paar poppen heel dicht tegen mij aangezet terwijl het Princesje zelf aan de andere kant op een voetenbankje heel dicht tegen mij aankomt zitten. Dat alles wordt met een vreeslijke drukte beredderd en als het oogenblik komt dat het Princesje uit moet gaan en aangekleed wordt, krijgt fr. Hanjet order om op een stoel te gaan zitten en “naar Kindje te kijken”.’⁸⁶

Henriëtte van de Poll vond het moeilijke kind leuk. ‘Mijn dagen vliegen om en het is een groot genot voor mij iederen morgen even met het Princesje te mogen spelen.’ De hofdame had dan ook weinig waardering voor de officiële gouvernante, freule ‘Cor’ van Heemstra, die weinig tactvol met het vaak recalcitrante kind omging. Door zich te bemoeien met het spel van Henriëtte en Wilhelmina bereikte zij het tegenovergestelde van wat zij beoogde: de prinses werd kribbig en ging scènes maken. ‘Ik kan niet goed uitstaan dat Cor buitenaf altijd zo klaagt over haar gebonden leven, dit heeft zij toch vooruit kunnen weten. Ik kan haar leven niet zoo akelig vinden. Het eenige wat mij in haar positie vreeslijk zou hinderen, is de noodzakelijkheid om het Kind als het ware te dresseeren.’⁸⁷

Wat betreft Henriette van de Poll had de freule zelf niet de juiste opvoeding genoten om een kind als Wilhelmina op te voeden en was ze te zenuwachtig voor haar functie.

---

⁸⁵ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 31 oktober 1882. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 74.

⁸⁶ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 21 november 1882. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 75-76.

⁸⁷ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 29 november 1882. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 76.

Bovendien had de snel opgewonden freule een schreeuwstem. Koningin Emma vertrouwde Henriëtte na een paar jaar toe dat zij de freule zovéél pensioen zou geven indien zij ontslag zou nemen, dat zij er goed van zou kunnen leven.⁸⁸

Tegelijkertijd zette koningin Emma de informele kanalen in om een tweede gouvernante te vinden met de in haar ogen juiste ‘tuchtige inzichten’. Zij verkoos de Engelse boven de meer door angst gedreven Duitse tucht en wilde haar kind vooral begrip aanleren.⁸⁹ Voor haar recalcitrante dochter ging zij op zoek naar een Engelse gouvernante die vriendelijkheid met vastheid kon combineren. De problemen waren eind 1885 groot: er waren aanhoudende geruchten over een erfelijke geestesandoening of een ‘vloek’ die de Oranjedynastie had getroffen, de koning werd met zijn nierziekte vanaf 1884 steeds moeilijker in de omgang en de jeugdige Wilhelmina toonde al vroeg óók een moeilijk karakter. In haar mierzoete herinneringen schreef de kandidate achteraf dat zij door een ‘gemeenschappelijke vriendin’ was voorgesteld aan de ‘dame, aan wie door Hare Majesteit, Koningin Emma der Nederlanden, was opgedragen, een Engelsche gouvernante te zoeken voor de jeugdige Kroonprinses, Wilhelmina, toentertijd een kind van even vijf jaar oud.’ Ondanks haar religieus geïnspireerde idealisme had zij er in haar stoutste dromen niet op durven hopen: een koningskind opvoeden.⁹⁰

Deze vage omschrijving verhulde dat zij niet de sociale achtergrond had voor een aanstelling aan een koninklijk hof. Miss Saxton Winter, zoals zij op het officiële benoemingsbesluit werd omschreven⁹¹, was namelijk een slagersdochter uit Dorset. Geboren in 1848 als dochter van herbergierszoon Richard Winter en de Londense manufactuursdochter Bernice White werd zij op 12 november 1848 gedoopt als ‘Saxton Elizabeth’, naar een oude familietraditie dat een familienaam uit de vrouwelijke lijn gebruikt werd als voornaam. Na een aantal florissante jaren, waarbij Saxtons ouders in staat waren een huisdienaar en kindermisje in dienst te nemen, keerde het fortuin met de dood van Richard Winter op 46-jarige leeftijd. Bernice Winter vertrok naar Londen en de kinderen kwamen terecht op een liefdadigheidsschool voor verarmde kinderen. Op zestienjarige leeftijd verliet Saxton het Royal Asylum en ging werken als gouvernante met waarschijnlijk een trapsgewijze carrière die haar zou leiden naar het Nederlandse hof.⁹²

In Nederland sloeg zij zich met veel flair, een gefabriceerde levensgeschiedenis en een nieuwe naam door het leven. Door haar collega’s aan het hof werd zij consequent ‘Miss Winter’ genoemd, maar gaandeweg ging zij een extra voorletter toevoegen aan haar naam en zich L. Saxton Winter of E. Saxton Winter noemen.⁹³ J.H.F. Dumonceau, de zoon van de particulier secretaris, vertelde in zijn memoires dat hem rond 1890 was verteld dat ‘Miss Saxton Winter’ een dochter van een hoge Britse officier was. Hij bewonderde haar om haar

---

⁸⁸ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 29 juni 1884 en 29 juni 1886. GA Zeist, familie-archief Van de Poll, inv.nrs. 479 en 480. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 81, 86. Saxton-Winter, *Toen onze Koningin nog Prinsesje was*, 2.

⁸⁹ Interview van W. van Itallie-Van Embden met koningin Emma, ‘Op audiëntie bij H.M. de Koningin-Moeder’, *Nieuwe Rotterdamse Courant* (86) 9 januari 1929. Zie verder hoofdstuk 3.

⁹⁰ Saxton Winter, *Toen onze Koningin nog Prinsesje was*, 1-2.

⁹¹ NL-HaNA, KdK, 2.02.04, inv.nr. 2704, 1886-2.

⁹² Zeepvat, *From cradle to crown*, 58-60. Charlotte Zeepvat, ‘The Lady in Question. Saxton Elizabeth Winter – the story of a royal governess’, *Royalty Digest Quarterly* 2012/4, 57-62.

⁹³ In een brief aan Wilhelmina’s leermeester J.J. Salverda de Grave ondertekende zij op 22 oktober 1889 bijvoorbeeld als ‘L. Saxton Winter’: KB Bijzondere Collecties 133 M 81, nummer 102-104. Haar boek, *Toen onze Koningin nog Prinsesje was*, zou zij publiceren als ‘E. Saxton Winter’. Vgl. de brief van S.M.S. de Ranitz aan koningin Emma, 2 december 1886, KHA A50-V-3: hij schreef over ‘Miss Winter’. Henriëtte van de Poll schreef in brieven aan haar ouders systematisch over ‘Miss Winter’, terwijl zij freule Van Heemstra als ‘Cor’ aanduidde. Ook koningin Wilhelmina had het in *Eenzaam maar niet alleen* over ‘Miss Winter’ (50-51, 53-55).

uiterlijk en de joviale manier waarop zij met Wilhelmina omging.⁹⁴ In het bevolkingsregister van Den Haag werd Saxton Winter, waarschijnlijk een half jaar na aankomst in Nederland, geregistreerd als ‘Ellen Saxton Winter’.⁹⁵

De krachtige ‘Miss Winter’ was de enige die de vaak onhandelbare Wilhelmina aankon. Op 1 januari 1886 werd zij aangesteld als de Engelse gouvernante van een kroonprinses die voorlopig weinig hoefde te leren, maar wel strak begeleid moest worden tijdens een opvoedproces waarin het moederen over poppen centraal stond. Na twee jaar van gezamenlijke opvoedingsverantwoordelijkheid nam freule Van Heemstra ontslag om in het huwelijk te treden.⁹⁶ Zij werd voorlopig niet meer vervangen. Pas met Wilhelmina’s naderende koningschap werd weer aan het protocol gedacht: boven een Engelse gouvernante diende een Nederlandse dame te staan die als officiële begeleider optrad.⁹⁷ In de praktijk was er slechts één kandidaat: Henriëtte van de Poll.

Henriëtte had echter nog steeds weinig zin in dit baantje, terwijl haar ouders haar maanden om een goede ‘titel’ en een verbeterde positie binnen de rangorde van het koninklijk huishouden te verkrijgen. In feite werd Henriëtte opnieuw gevraagd om de Nederlandse gouvernante te worden die er na het vertrek van freule Van Heemstra niet meer was. Henriëtte wilde haar positie als hofdame niet opgeven terwijl koningin Emma bang was dat de buitenwacht lucht kreeg van alle weigeringen van meisjes om hofdame te worden. Tegelijkertijd werd duidelijk dat het protocollair onmogelijk was om zowel gouvernante als hofdame te zijn. Bovendien had Henriëtte medelijden met Miss Winter die het duidelijk allemaal te veel was geworden: zij was oververmoeid naar Engeland afgereisd en kwam bleek en mager terug. Na lange gesprekken met particulier secretaris De Ranitz, die ‘volgens zijn gewoonte zeer openhartig de waarheid’ zei, besloot Henriëtte zich op te offeren: zij werd tijdelijk ‘oppergouvernante’ om na verloop van tijd weer formeel hofdame te worden. Dankbaar zette koningin Emma zich in voor een titel waaruit een hoge rang moest blijken. Henriëtte voelde zich daar ongelukkig bij. ‘Ik vrees dat ik mij in die hoogheid weinig op mijn plaats zal voelen.’⁹⁸

In het Haagse circuit vonden de deftige dames het inderdaad maar niets dat dit omhoog gevallen provinciaaltje tot een ‘supergouvernante’ werd benoemd. ‘Bezoek van mevrouw van de Poll, om half drie, om mij te zeggen dat haar dochter Henriëtte hoofd-gouvernante van de Prinses geworden is. Ik hoop niet dat zij de Franse grammatica, noch de spelling, noch de stijl in die taal moet onderwijzen. Er zal een andere hofdame zijn om haar te vervangen. Al met al een onfrisse bedoening.’⁹⁹ Henriëtte tikte haar sociaal ambitieuze ouders op subtiële wijze op de vingers om praatjes te voorkomen: graag de post zo eenvoudig mogelijk te adresseren. ‘Wilt u s.v.p. voortaan op uw adressen aan mij ‘Kon. Paleis’ zetten, uw laatste brief heeft men eerst naar de Laan van Meerdervoort gebracht. Men weet dat eene hofdame in het Paleis woont, maar het publiek weet nog niet goed wat een superintendante

---

⁹⁴ *Als ik mij niet vergis.... (Sire...III). ‘Souvenirs’ van J.H.F. graaf Dumonceau. Opperceremoniemeester en grootmeester van H.M. Koningin Wilhelmina. 1859-1952. Vertaald, bewerkt en ingeleid door R. W.A.M. Cleverens (Middelburg 1991) 40.*

⁹⁵ Boekholt, ‘Emma en de opvoeding van Wilhelmina’, 31, 48 (noot 26).

⁹⁶ Saxton Winter, *Toen onze Koningin nog Prinsesje was*, 1-2.

⁹⁷ GA Zeist, inv.nr. 482. Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 7 juli 1890. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 93.

⁹⁸ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 7 juli, 11 juli en 18 juli 1890, 9 en 24 oktober 1890, 8 en 25 november 1890. GA Zeist, familiearchief Van de Poll, inv.nr. 482. Gedeeltelijk gepubliceerd in *Niet verder dan ons Huis....*, 93-95. Henriëtte van de Poll aan haar vader, 16 januari 1891 (citaat). GA Zeist, familiearchief Van de Poll, inv.nr. 132.

⁹⁹ *Rose Villa. Herinnering aan Mevrouw H.A. Insinger-van Loon, Dame du Palais van H.M. Koningin Emma voor Amsterdam. Bewerkt en ingeleid door R. W.A.M. Cleverens (Middelburg 1984) 18.*

voor een wezen is, en waar men dat moet zoeken. Als u haast hebt kan de titel gerust achterwege blijven.’¹⁰⁰

Een lastige koning op zijn sterfbed

De nuchtere Henriëtte van de Poll was op dat moment al jaren nauwelijks meer nodig geweest als hofdame. Koningin Emma ontpopte zich namelijk tot koninklijk verpleegster van een echtgenoot die zijn pijnklachten op zijn omgeving afreageerde en in toenemende mate ontoerekeningsvatbaar werd. De lastige koning was van jongs af aan een gezonde, forse persoonlijkheid geweest maar in 1876 had de koning voor het eerst incidenteel last van nierstenen. Na 1881 nam de geprikkeldheid van de nierblaas toe. Periodiek waren er vele pijnlijke urinelozingen die gepaard gingen met bloed, etter, slijm en nieuwe nierstenen. De hofartsen adviseerden daarom bronwaterkuren.¹⁰¹ In 1884, kort voor de dood van prins Alexander was sprake van een grote aanval van nierstenen. Op 1 juni 1884 vertrok de koning daarom per speciale trein naar Duitsland. Koningin Emma vertelde Henriëtte dat de koning vreselijke pijnen had doorstaan en in twee dagen tijd tien nierstenen was kwijtgeraakt. De koningin, die er zelf ook zeer vermoeid uitzag, was zeer geëmotioneerd. ‘Hoe onbegrijpelijk en onmogelijk het ook schijnt, ik geloof toch dat zij van hem houdt.’¹⁰²

Koning Willem III kwam echter door de crisis. Na het winterseizoen in Den Haag en een bezoek aan Amsterdam ging de koning in april 1885 flink wandelen tijdens zijn verblijf op het Loo. In augustus van dat jaar ontving hij daar ook zijn weinig geliefde zusje Sophie. Om andere redenen stegen de spanningen tot een hoogtepunt in een periode dat het hof uitgedund was geraakt. ‘Men weet volstrekt geen raad hoe die menschen te amuseeren, zij brengen 2 heeren en eene dame mede en niemand onder het tegenwoordige gevolg op het Loo is zeer geschikt tot het bezig houden van vreemden.’¹⁰³ Een bezoek van Emma’s zusje Helene, de weduwe van prins Leopold van Groot-Brittannië, en haar gezin werd in augustus 1887 ook niet echt gewaardeerd: ‘niemand van ons verheugt zich daar bijzonder op, daar gasten altijd humeuren bederven en last veroorzaken.’¹⁰⁴ Het was onttrokken aan het zicht van Henriëtte van de Poll, maar de koning deed steeds minder zijn gewone werkzaamheden. In februari 1886 controleerde koning Willem III voor het laatst de registers van zijn particulier secretariaat¹⁰⁵ en in april 1887 had de opperkamerheer voor de laatste keer de kamerheren opgeroepen om dienst te doen bij audiënties in hoofdstad Amsterdam.¹⁰⁶

De koning ging achteruit en in het voorjaar van 1888 was zijn medische situatie ernstig verslechterd. Het hof werd verplaatst naar het Loo in de hoop dat de buitenlucht een gunstige invloed op de gezondheid van de koning zou uitoefenen. Na een paar dagen volgde echter al een bloederige urine-afscheiding. In de urine werden herhaaldelijk suiker en eiwit aangetroffen en de geestesgesteldheid van de koning werd zodanig aangetast dat professor

¹⁰⁰ Henriëtte van de Poll aan haar vader, 1 januari 1892. GA Zeist, familiearchief Van de Poll, inv.nr. 132.

¹⁰¹ KHA A47-XI-5, nr. 5. ‘In memoriam’ en verslag ziekte en het overlijden van Willem III.

¹⁰² Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 1 en 29 juni 1884. GA Zeist, inv. nr. 478. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 80-81.

¹⁰³ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 14 april en 10 augustus 1885. GA Zeist, inv. nr. 480. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 83-85

¹⁰⁴ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 5 augustus 1887. GA Zeist, inv. nr. 481. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 88.

¹⁰⁵ KHA A45-XIVc-135: agenda’s van ingekomen en uitgegane stukken. Vanaf 9 februari 1886 komt er volgens de brievenboeken niets meer binnen. Het boek vermeldt ‘geene’ en met een bibberig handschrift tekende de koning (‘Willem’) voor ‘gezien’.

¹⁰⁶ KHA E18b/c-I: ‘Tournée des Konings naar Amsterdam en de overige Provincien’. In april 1887 deed de opperkamerheer nog zijn gebruikelijke handelingen: oproepen van kamerheren in buitengewone dienst en zorgdragen van een annonce in *De Staatscourant*. Pas in mei 1891 kwam de opperkamerheer weer in actie: de twee koninginnen arriveerden op 26 mei 1891 te Amsterdam.

Rosenstein vanuit Leiden werd geroepen om zijn oordeel te geven. De diagnose was dat de koning leed aan uremie en dat dit een weerslag had op de hersenfunctie van de koning: hij vertoonde afwijkend gedrag en leed aan hallucinaties.¹⁰⁷ Bij gebrek aan antibiotica kon de koning niet behandeld worden voor de bloedvergiftiging. Hij kreeg daardoor psychoses met een delirant karakter: sterke opwinding en agressieve buien waren het onvermijdelijk gevolg in een tijd dat de ziekte wel geduid, maar niet behandeld kon worden.¹⁰⁸

Aan het hof kon men rond die tijd nauwelijks meer omgaan met de weerbarstige koning die in de ogen van vele hovelingen volledig zijn verstand verloor. In september 1886 was de Hofcommissie, een collegiaal bestuur van departementshoofden, er al toe overgegaan om namens de koning beslissingen te nemen op het terrein van personeelsbeleid: als gevolg van het gedrag van de koning dreigden te veel mensen met ontslag.¹⁰⁹ Particulier secretaris De Ranitz attendeerde zijn collega Dumonceau op het voorbeeld van Ludwig II van Beieren: wat kon er wel niet gebeuren als de omgeving de geestelijke afwijkingen van een soeverein koning tolereerde! De Ranitz zocht de confrontatie met de koning, maar Dumonceau schreef liever achteraf van zich af hoe Willem III op heftige wijze ruzie met alles en iedereen zocht en dienstpersoneel strafte voor vergrijpen die zij niet gepleegd hadden. Zo werd een jager 'gestraft' voor het feit dat hij niet gewaarschuwd zou hebben dat de hofarts voor zijn dagelijkse visite was gearriveerd. 'Gegrepen door woede rende de Koning achter Bartels aan de kamer rond om hem te slaan en toen hij hem in de hoek gedreven had wou hij hem een schop geven maar in plaats van de zogenaamde gevangene te bereiken, sloeg zijn been tegen een meubel hetgeen hem erg pijn deed.'¹¹⁰

Koning Willem III was in zijn laatste levensjaren vaak opgewonden. Soms was hij niet in staat om te werken, maar liet evengoed personeel van het Kabinet des Konings komen met politieke stukken die besproken en ondertekend moesten worden. Soms weigerde hij deze medewerkers aan zijn ziekbed en nam koningin Emma de honneurs waar: zij legde haar echtgenoot alle stukken voor die getekend moesten worden. Midden in een ministeriële crisis drong koningin Emma aan op spoed bij het opstellen van een wetsontwerp voor de grondwettelijke voogdijschap. Weitzel mopperde in zijn gedenkschriften dat dit niet zo gemakkelijk ging: 'Tot voogden heeft men personen nodig en waar het personen geldt, heeft men maar al te licht moeilijkheden met den Koning, bovendien moet er een Combinatie worden gevonden die niet alleen genade vindt in de oogen des Konings maar ook in die der volksvertegenwoordiging.'¹¹¹

In oktober 1888 was de gezondheidssituatie zodanig dat de koningin haar politiek informele contacten ging benutten. Haar particulier secretaris De Ranitz vroeg zijn collega Dumonceau in Den Haag om een reeks vragen aan oud-minister Heemskerk voor te leggen met oog op 'eventualiteiten die zich zouden kunnen voordoen'. Een tweede particulier secretaris was niet meer nodig: de koning kon niet meer werken.¹¹² Ook deed De Ranitz precedentenonderzoek naar de wijze waarop in het verleden via of buiten het Kabinet des

---

¹⁰⁷ KHA A47-XI-5, nr. 5. 'In memoriam'. Met dank aan Harm Bouman en Alex Poppelaars voor medische duiding.

¹⁰⁸ Vgl. H.C. Rümke, *Psychiatrie. Deel II. De psychosen* (Amsterdam 1960). Rümke had in 1960 de psychoses niet meer waargenomen en schreef dat toe aan de verbeterde behandelmethoden.

¹⁰⁹ Dreigen met ontslag: Dumonceau aan De Constant Rebecque, Het Loo. 3 oktober 1886. KHA G55-4. Handelingen hofcommissie: KHA E1b-IIa-17, 15 t/m 30 september 1886. Inkomende stukken 405, 414, 416, 424, 428; uitgaande stukken 305, 307, 311.

¹¹⁰ *Sire II*, 76, 87, 89, 98.

¹¹¹ Maart 1888. NL-HaNA, Weitzel, 2.21.007.60, inv.nr. 17. *Maar Majesteit!*, 198. Met de 'Wet tot regeling der voogdij' werd een Raad van Voogdij ingesteld.

¹¹² *Sire II*, 88.

Konings om, berichten waren uitgegaan omtrent de gezondheidstoestand van de koning.¹¹³ De koningin liet de directeur van het Kabinet des Konings vragen of voorheen een koning wel eens buiten staat van regeren was verklaard.¹¹⁴

Kerstmis werd vervolgens binnen het koninklijke huishouden op het Loo een vervelende aangelegenheid want de sfeer werd volledig beheerst door de ziekte van de koning en met name door de psychotische uitingen van de bloedvergiftiging als gevolg van de nierkwaal. Henriëtte had veel medelijden met koningin Emma. ‘Voor de Koningin zijn het nu vreeslijke dagen, de Koning moet vreeslijk lastig zijn, bij oogenblikken totaal krankzinnig en zeer onaangenaam voor de Koningin, op andere oogenblikken houdt hij zich in en kan men niets aan hem merken, het is een verschrikkelijke toestand vooral daar men geen beterschap, alleen verergering kan verwachten.’¹¹⁵

De crisis kwam in het nieuwe jaar 1889. Via berichten in de *Staatscourant* werden, na tussenkomst van de ministers, vanaf 5 januari regelmatig berichten over ’s konings gezondheid geplaatst. Hofmaarschalk baron de Constant Rebecque, die vanuit het Loo dagelijks berichten kreeg, mocht officieus journalisten in Den Haag op de hoogte stellen van het laatste nieuws maar niet zelf het initiatief nemen tot het opstellen van bulletins.¹¹⁶ Hofdame Henriëtte van de Poll schreef haar ouders de reden waarom de berichten in de kranten niet altijd betrouwbaar waren. ‘Het is zeer moeilijk de bulletins voor de *Staatscourant* naar waarheid op te maken zonder van de krankzinnigheid of hersenverweking te spreken, die moet men wel geheim houden, zolang de doctoren die niet met volle overtuiging durven te constateeren, want in dat geval moeten er regeeringsmaatregelen genomen worden.’¹¹⁷

Henriëtte hield haar ouders daarom persoonlijk nauwgezet op de hoogte, maar had weinig vrolijk nieuws te melden. Zij had groot medelijden met koningin Emma voor wier gezondheid vrij algemeen gevreesd werd. ‘Zij ziet er zeer betrokken uit en is zeer stil. Verleden zondag ben ik met haar naar de Bediening geweest, zij was toen vreeslijk aangedaan.’ De koning had een week later plotseling weer een opleving: twee ochtenden per week werkte hij weer. Hij was gekleed in marine-uniform met decoraties en pochte dat hij rond zijn verjaardag, in maart, dat uniform weer goed zou passen. Bruikbare kamerheren had hij weggejaagd en de dienstdoende lakeien zagen eruit als geraamten. Een week later ging de spiraal echter weer de andere kant uit. De koning was volstrekt onhandelbaar, weigerde voedsel en medicijnen en was zeer melancholisch. ‘Gisteren heeft hij ondersteund door een lakei weer door de kamers gewandeld en was weer veel kalmer; hoewel het verstand nog helemaal in de war is. Hij praat veel met allerlei denkbeeldige, soms reeds lang overleden personen, ik denk dat de Koningin wel eens vreemde dingen zal hooren.’¹¹⁸

De officiële machinerie werd in werking gesteld: in maart 1889 bleek dat de koning niet meer in staat was een handtekening te zetten. Op 2 april 1889 werd de Staten-Generaal in verenigde vergadering bijeen geroepen om de koning buiten staat van regeren te stellen. Het advies van de artsen werd overgebracht: ‘Het chronisch lijden van Z.M. (suikerziekte en nierontsteking) heeft zoodanige invloed geoefend, dat de Koning op dit oogenblik niet bij

---

¹¹³ NL-HaNA, KdK, nummer toegang 2.02.04, inventarisnummer 4282. Geheim Archief KdK, exh. 25 oktober 1888, Lr D1, geheim.

¹¹⁴ M.E. Verburg, ‘De laatste ziekte van koning Willem III en de waarneming van het koninklijk gezag’, in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 56 (1988) 185-198, 186.

¹¹⁵ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 26 december 1888. GA Zeist, inv. nr. 481. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 91.

¹¹⁶ NL-HaNA, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 907. Brief van Dumonceau aan baron de Contant Rebecque, 28 januari 1889. KHA G55-4.

¹¹⁷ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 16 januari 1889. GA Zeist, inv. nr. 482. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 91.

¹¹⁸ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 8, 13, 20 en 26 februari, 9 maart 1889. GA Zeist, inv. nr. 482. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 92.

machte is, Zich met Staatszaken bezig te houden.’ De vicepresident van de Raad van State nam de taken over, maar op 3 mei 1889 hervatte de koning al weer zijn werkzaamheden. Hij bleek ook meteen zijn wensen te hebben: een minister diende onder meer ontslag te nemen wegens vermeend ambtsverzuim.¹¹⁹

De koning bleef een jaar lang zijn werk doen, maar de chaos was groot. De artsen wisten dat de ziekte slechts tijdelijk naar de achtergrond was geschoven en niet genezen was. De toestand bleef daarom zorgelijk. De koning genoot maandenlang van zijn herstel. Hij kwam dagelijks naar de benedenvertrekken van het Loo. Samen met koningin Emma zat hij op het bordes van het Loo en genoot van de frisse boslucht en bloemengeur. Na drie maanden deden zich echter steeds kleine aanvallen van hersenberoerte voor. In het begin lieten zij geen sporen na, maar langzaam maar zeker tastten zij de verstandelijke vermogens van de koning aan. Met vallen en opstaan werd in 1890 de maand september bereikt. Een niersteenaanval op 14 september had een noodlottig gevolg: een opstijgende nierurine-weginfectie zorgde voor een nieuwe beroerte.¹²⁰

Henriëtte van de Poll beschreef de chaos aan het hof in dat jaar. ‘Wij hebben de laatste dagen allerlei emoties en agitaties beleefd. De koning is weer zeer ‘geagiteerd’ en bemoeit zich vooral met benoemingen en pensionneeringen in het leger. Alles wat de couranten er van berichten is niet waar maar voor een gedeelte wel.’ Plotseling kon de koning weer volledig absent zijn. Henriëtte kwam voor haar aanstelling als sur-intendante in een drukke en geheime correspondentie terecht met De Ranitz: het probleem was dat er geen benoeming kon plaatsvinden zonder handtekening van de koning.¹²¹

Achter de schermen waarschuwde koningin Emma via het Kabinet des Konings de ministers dat de medische toestand van de koning gevaarlijk was en deelde in september mee dat de koning opnieuw niet tot regeringstaken in staat was. Tegen het advies van graaf Schimmelpenninck in weigerde Emma aanvankelijk het regentschap op zich te nemen. Dumonceau noteerde dat zij alleen maar naar het advies van De Ranitz luisterde.¹²²

Na vele politieke verwickelingen legde koningin Emma op 20 november 1890 tijdens een sobere plechtigheid in de verenigde vergadering van de Staten-Generaal de eed als regentes af.¹²³ Een dag later traden verschijnselen van bloedvergiftiging in die zo snel opraden dat de koning als stervende moest worden beschouwd. De dood trad plotseling in op 23 november 1890.¹²⁴

Slot

Een volgens Henriëtte van de Poll ‘zonder affectatie’ diepbedroefde Emma nam vervolgens alle maatregelen om tijdens de minderjarigheid van haar dochttertje zo goed mogelijk de kostbare erfenis van de Oranjes in bewaring te nemen en het regentschap zo plichtsgetrouw mogelijk te vervullen.

Koningin Emma werd regentes in zeer moeilijke omstandigheden: er werd gespeculeerd over de vraag waarom er nog maar één lid van de roemruchte Oranjedynastie was overgebleven. Het was een dynastie die waarschijnlijk als enige vorstelijke familie door

---

¹¹⁹ Verburg, ‘De laatste ziekte van koning Willem III en de waarneming van het koninklijk gezag’, 189, 193-194.

¹²⁰ KHA A47-XI-5, nr. 5. ‘In memoriam’. Met dank aan Harm Bouman en Alex Poppelaars voor medische duiding.

¹²¹ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 2 mei en 6 oktober 1890. GA Zeist, inv. nr. 482. Gedeeltelijk gepubliceerd in: Cleverens, *Niet verder dan ons Huis.....*, 92, 94-95. De correspondentie met De Ranitz zelf ontbreekt in het archief van Henriëtte van de Poll zoals het zich tegenwoordig in Gemeentearchief Zeist bevindt.

¹²² NL-HaNA, Dumonceau, 2.21.056, inv.nr. 224. 20 oktober 1890.

¹²³ Zie Verburg in ‘De laatste ziekte van koning Willem III en de waarneming van het koninklijk gezag’ voor de staatsrechtelijke details en reconstructie van de politieke verwickelingen.

¹²⁴ KHA A47-XI-5, nr. 5. ‘In memoriam’.

de Nederlandse bevolking op de troon werd geduld terwijl internationaal de spanningen stegen en binnen Nederland met name met een angstig oog in Duitse richting werd gekeken. Een 32-jarige vrouw die afkomstig was uit een klein vorstendom dat feitelijk werd geregeerd door het machtige Pruisen moest gaan bewijzen dat zij ondanks gebrek aan adequate vooropleiding op grondwettelijke en politiek neutrale wijze kon samenwerken met de Nederlandse politieke elite. Zij moest als regent tijdelijk de politieke soevereiniteit waarnemen die de Oranjes slechts was aangeboden op voorwaarde dat zij via de regels van een geschreven Grondwet werd uitgeoefend terwijl Willem III levenslang strijd had gevoerd over de interpretatie van deze Grondwet. In krap acht jaar tijd moest koningin Emma daarnaast ook nog haar recalcitrante dochtertje, dat volgens kritische tijdgenoten als jong kind al te veel aardde naar haar lastige vader, klaarstomen voor het koningschap. Emma kreeg in december 1890 een bijzondere erfenis in bewaring: een soeverein vorstendom dat de resultante was van een eeuwenlange dynastieke politiek van de Oranjes. Het was in 1815 bekroond de hoge adellijke titel van 'koning'. Tegelijkertijd kreeg zij ook in negatieve zin met een erfenis te maken: koning Willem III en zijn zonen hadden met hun gedrag het koninklijk aanzien doen verminderen en vragen doen rijzen over de wijze waarop de Oranjes invulling wilden geven aan de grondwettelijke bepalingen.

Het koninklijk hof was bovendien al jarenlang een chaos omdat koning Willem III geen leiding meer had gegeven en zich bepaald ongeliefd had gemaakt bij de laatste loyale werknemers. Het koninklijk aanzien was zodanig publiekelijk in verval gekomen door het gedrag van de koning en zijn twee zonen dat het moeilijk was om aan betrouwbare nieuwe hoffunctionarissen te komen die pasten binnen de adellijke hiërarchie. Kleine details wist koningin Emma vaak niet en haar adviseurs moesten overal navraag over doen. Henriëtte van de Poll, in tien jaar tijd gegroeid in de rol van één van Emma's belangrijkste vertrouwenspersonen en informele mede-opvoeder van Wilhelmina, trad per 1 december 1890 officieel in functie bij de kleine koningin Wilhelmina. Aan haar ouders vroeg zij wat precies de ouderwetse Hollandse gewoonten voor ouderrouw waren: 'hoe lang draagt men de kap, wanneer maakt men weer visites, hoe lang vertoont men zich in 't geheel niet; de Koningin wilde dat gaarne weten om eenigszins een leidraad te hebben voor ons doen en laten.'¹²⁵

De grote organisatorische zaken werden een zaak voor S.M.S. de Ranitz, een sociaal nieuwkomer die per 31 december 1888 het predikaat van jonkheer had verkregen.¹²⁶ Op 11 december 1890 werd hij benoemd tot particulier secretaris van koningin Emma.¹²⁷ Hij kreeg de kans een invloed uit te oefenen binnen de hoforganisatie waarvan hij in 1885 slechts had kunnen dromen. In de ogen van W.H. de Beaufort, minister van Buitenlandse Zaken, in de laatste regentschapsjaren van koningin Emma, was hij 'de schranderste man in de kring van de hovelingen die destijds om de koningin waren geplaatst. Vandaar dat zijn raad veeltijds ingang vond.'¹²⁸

Na de scheiding tussen de hofhoudingen van koningin Emma en koningin Wilhelmina ging De Ranitz mee met de koningin-weduwe. Hij had de leiding over de verbouwing en herinrichting van Paleis Lange Voorhout, de nieuwe residentie van koningin Emma na het huwelijk van haar dochter. Als dank werd hij benoemd tot grootofficier van de Kroon en werd hij grootmeester van Emma's huishouden.¹²⁹ Na zijn dood in 1916 liet koningin Emma aan de weduwe zijn bijzondere waarde weten: 'In mijn onuitsprekelijk verdriet gaan mijne gedachten

---

¹²⁵ Henriëtte van de Poll aan haar moeder, 25 en 27 november 1890. GA Zeist, inv. nr. 482. Cleverens, *Niet verder dan ons Huis*....., 96

¹²⁶ *Sire II*, 89.

¹²⁷ Benoemingsbesluit in: KHA G33-5.

¹²⁸ *Dagboeken en aantekeningen van Willem Hendrik de Beaufort 1874-1918*, II, 1032.

¹²⁹ KHA A47-IVc-18. Brieven van S.M.S. de Ranitz aan koningin Emma, 27 oktober 1911, 9 februari 1912 en 16 mei 1913.

in innig medegevoel naar U en Uwe kinderen. Weet U maar al te goed wat U verliest. God heeft mij den trouwsten dienaar en vriend ontnomen, mijn steun sinds meer dan 30 jaren; maar ik ben dankbaar dat hij niet langer behoefde te lijden. God sterke U troost en kracht!’¹³⁰

---

¹³⁰ Ongedateerde brief. De regentes bleef vervolgens in schriftelijk contact met de weduwe en haar dochter Lita staan. Collectie familie De Ranitz (privébezit). De gevoelens waren wederzijds. In brieven liet ‘Uwer Majesteits gehoorzame en getrouwe dienaar’ zijn ‘verknochtheid’ aan Emma weten. Hij dankte haar voor haar waardering en ‘het gróóte voorrecht’ om haar te mogen dienen. KHA A47-IVc-18. Brieven van S.M.S. de Ranitz aan koningin Emma, 27 oktober 1911, 9 februari 1912 en 16 mei 1913.